

Szállási Árpád

**Ady, Babits, Kosztolányi
betegsége, orvosai**

A bibliográfiai részeket összeállította:

Gazda István

**A „Magyar írók orvosairól és a magyar orvosokról” című,
a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 61. köteteként
2010-ben megjelent munka három fejezetének új könyvészeti adatokkal és
online hivatkozásokkal kiegészített változata**

Magyar Tudománytörténeti Intézet

Budapest, 2014

ADY ENDRE BETEGSÉGE ÉS ORVOSAI

Ady Endre betegsége

Szükséges-e agyonírott életrajzok leülepedő iszapját néha felkavarni? Ha a szóban forgó személy jelentősége, érdekessége indokolja, akkor mindenképpen az. Akiről most szólunk, fiatalon szerzett gyógyíthatatlan, életrovidítő, idült kórt. A betegségtudat önpusztító mámora korán bekövetkezett és haláláig nyomta, így élettörténete egyben kórtörténet is. Az irodalomtörténet életrajzírói tapintatos, megbocsátó szeméremmel célozgatnak, illetve kerülgetik betegségét, mentetvén az „erkölcsös polgárok” marasztaló ítéletétől a „zseninek mindent szabad” elve alapján, pedig sem e ritka lángelme, sem a betegség nem szorul mentetetésre.

A személy: Ady Endre, a betegség: az irodalomba Fracastoro orvos-poéta eposzával belépő Syphilis. Se szeri, se száma a világirodalom (nem kevésbé a képzőművészet) nagy luetikusainak. Belőle a magyar irodalomnak is kijutott, Kisfaludy Károlytól Ady Endrén át Juhász Gyuláig. Nem a pletykaéhes kegyeletsértő kíváncsiság, de a medicina jóvoltából már tompított kamaszkori rajongás az oka, hogy a szépirodalomban oldani igyekvő orvostörténeti érdeklődésem elsőik között is Ady felé fordul, amelynek mágneses teréből a természettudomány sem tudott kiragadni. Bár a szinte vallásos rajongást, amely egyik méltatlanul elfelejtett orvosköltőnk, Sebesi Ernő sajátja volt, már felváltotta a józanabb értékelés.

Nem új tehát, hogy a magyar irodalom egyik legnagyobb és mindenképpen legtöbbet vitatott egyénisége, Ady Endre túlhajszolt életének legfőbb megrontója és megrövidítője a fiatal korában szerzett syphilis volt. Az alakoskodó kispolgári világ ezt megbocsáthatatlan bűnnek bélyegezte, a szelídebbek a „nagy kár érte” gesztussal próbálták viszonzni azt a villoni élményt, amelyet csakis a Dévényynél „új időknek új dalaival” betörő Adytól kaphattak. Megint mások, a nem kevés számú mindenrendű kisajátítói, magyarázói (legtöbbször félremagyarázói) külföldi példák felbuzdulva egyenesen a luesz és a művészi zsenialitás között szerves összefüggést, egymást feltételezést véltek felismerni (a zseni titka mindig számíthat érdeklődésre). A pósalajosi verseléshez szoktatott fülek pedig szimbolizmusát, úgymond „érthetlenségét” tartották vérbajos terméknek. A „tegnaphoz húzó rongy pulyák”-

kal és „szent hívek”-kel folytatott vitákban az orvosok is nemegyszer letették a garast, eléggé visszhang nélkül, mivel a zűrzavar inkább elnyeli, mint visszaveri a visszhangot. Ami a lueszt illeti, arról többet tudunk, mint a költőóriás leglelkesebb és legjobban képzett venerológusai. Főleg ma jobban tudjuk gyógyítani, illetve meggyógyítani. Azonban éppen a legutóbbi statisztikai adatok intenek óvatosságra, hogy a „vénszi betegség” veszélye még ma is fenyegető valóság, nem csupán orvostörténeti érdekesség. „Magyar bolyba sodort léttel” nálunk soha még nagyobb vihart nem támasztott pályakezdő művészember, mint az *'Új versek'*-kel jelentkező nagyváradi újságíró.

Elgondolkoztató rejtély, hogy irodalmunk két legnagyobb lírikusa közül a tüneményesebb, évszámait tekintve már évek óta jeltelen sírban porladt (befejezett életművet hagyva maga után), amikor a talányosabb még csak az első, saját kötettel jelentkezett. Az alkati adottságok mellett a kettejük közötti időbeli és milyenségi fáziseltolódást semmi esetre sem csupán az utóbbi szerencsétlenség-betegsége adja. Azonos országban más és más történeti-társadalmi körülmények, vagy szükségszerűségek hajtóerői határozták meg rövid, de annál meredekebb pályáívelésüket. Éspedig: míg az isteni méretű kamasz Petőfi egy szabadságharcos forradalmi korszak Európa megcsodálta, tragikus bukásában is nagyszerű idejének lett jelképes, legtisztább, legmagasabb rendű kifejezője, addig a biblikus hangvételő Ady egy látszólag nyugodalmasabb, de a mélységben nagyon is háborgó, osztályellentétektől és kevésbé nyílt nemzeti elnyomástól terjes századfordulónak lett hihetetlenül érzékeny szeizmográfja, a közelgő viharok nagy megérzője. Ha Petőfi költészete a közhely nyelven lobogó láng, Ady izzó parázs, de mindkettő azonos hőfokon.

„Góg és Magóg fiá”-nak nagyon is egyedi költészetében a sors szeszélye folytán szerephez jutott a treponema pallidum, azaz a sápadt démon, de nem minőségi meghatározóként, csak amennyiben az idült betegség ébren tartja a halálfélelmet a neuropata emberben. Valószínű, hogy a Koch-bacillus is hasonlóképpen a „halál rokonává” tette volna, mint annyi poétát Csokonai Vitéz Mihálytól Tóth Árpádig, ha nem is olyan tragikus alapszínű ez utóbbiak nem kevésbé szép lírája. A garabonciásnak tartott fiatal újságíró Nagyváradon, a „peceparti Párizsban” aquirálta szerencsétlen betegségét. Várad a millenniumi Hungária fülledt Ferenc József-i levegőjében egy kis darab Európát, egy kis darab Nyugatot, no meg haladást jelentett.

Az Érmelléken született furcsa „nagyszemű legény” érettségi után Debrecenbe, a „maradandóság városába” kerül, hogy a hétszilvafás szilágysági, kisenemes apja kívánságára jogot tanuljon, de a „tatár agyvelejű” cívisek között, akik benne Csokonai „legkisebb öccsét” sem hajlandók felismerni, nem érzi otthon magát. Így kerül a már verselgető fiatal exjogász

Váradra. A különböző értékű és szándékú barátok között itt kezd viszont mértéktelenül fogyasztani a bort, a „magyar hasist”, és bódultan jelenik meg szemei előtt a *'Vízió a lápon'*, mely a szimbolizmus ösztönös prológusa, a francia fin de siècle ismerete nélkül is a legelső párizsi út előtt. A költő szerzett lueszének fertőző forrása sem akárki volt, hanem egy jó nevű (maga is verselgető) orfeumi énekesnő, név szerint Novák (művészi nevén Rienzi) Mária. Tehát még csak nem is korai *'Fantom'* című versben megénekelt „utcasarok rongya”, a „kirugdalt, kitagadott céda”, bár a különböző visszaemlékezések inkább a bizonytalan eredet mellett nyilatkoznak.

Lényegében a személy kiléte nem is érdekes, annál inkább jellemző, hogy a női kortársak egyértelműen Rienzi, a férfiak a bizonytalan eredet mellett foglalnak állást. Mindkettőre bőven akad példa a szerteágazó Ady-irodalomban. Az önmegmutatás e nagy megszállottja novellában állít áttételes értelmű emléket a további sorsára olyannyira kiható „mérges csók”-nak. A novella címe: *'Mihályi Rozália csókja'*. Szenvető hősnője (ezért áttételes értelmű, mert nő a hőse) „jó leány volt, szép volt, de szerencsétlen nagyon csúnya betegségben halt meg szegény”. A kortárs – rövid ideig a költő menyasszonya – Dénes Zsófia írja szép Ady-könyvében, hogy a hypochonder hajlamú költő kezdődő panaszaival egyik ismerős orvosát, dr. *Edelmann Menyhértet* kereste fel, aki hosszú időn keresztül a váradi gyermekmenhely igazgatója volt. Edelmann dr. azonnal felismerte az aggályos fiatalember primer tüneteit. A botrányos hírek után ezen nem is lepődött meg. Megbizonyosodásképpen, valamint kezelésre azonnal dr. *Konrád Béla* venerológus szakorvoshoz küldte.

A verseiben az exhibicionizmusig őszinte és önmegmutató költő a magánéletében elég félszeg és szemérmes tudott lenni, ezért a korabeli antilueszes kúrára nem volt könnyű rábeszélni; különösen a különböző bedörzsölésekre. „A fájdalom a boldogság egyik alkatrésze” bölcs megnyugvó mondás az öregedő Arany Jánostól, bár a nagy epikust Ady nem nagyon szerette.

Dr. Konrád az akkori ismeretekhez képest határozottan korszerű, de quo ad sanationem végeredményeket tekintve, annál bizonytalanabb kimenetelű kezelést írt elő. Elsőnek is jódkáli szedése mellett a szokásos higanyos bedörzsöléseket forszírozta. Továbbá – mai nyelven szólva – nem specifikus ingerterápiaként még az ún. Zittmann-kúráktól reméltek a legtöbbet. Előírása a következő volt: könnyen emészthető reggeli elfogyasztása után 200 g Decoctum Sarsaparilla fortius a bevezető adag, utána 11 óráig szigorú ágynyugalom. Felkelés után séta, majd 1 órakor könnyű ebéd. Azt követően ismét pihenés, majd 4 órakor a folytatandó adag 200 g Decoctum Sarsaparilla mitius. A Zittmann-kúra időtartama 3–4 nap, majd 1–1 pihenőnapot közbeiktatva 50 grammal emelték az adagot.

Mellesleg megemlítve a Sarsapatilla-főzet jó antilueszes effektusát már id. Lenhossék Mihály 1808-as orvosi munkája is említi.¹ Továbbá kevésbé köztudott, hogy az erős testalkatú Kisfaludy Károly korai halálában is oki szerepe van a vénuszi betegségnek. Kisfaludy is 42 éves korában halt meg, mint Ady, és ugyancsak lázas szövődmények közepette. Nem más, mint Bugát Pál állapította meg nála a „bujasenyves sömör”-t, és ugyancsak Rad. Sarsaparilla (száracsagyökér) főzetet ajánlott gyógymódként a „nevezetes literátornak”.

Visszatérve Ady első antilueszes kúrája eredményére: a költő rövidesen tünetmentessé vált, s a testileg-lelkileg még könnyen regenerálódó ember készen állott a tartós nagy szerelemre, melynek az irodalom a feledhetetlen Léda-verseket, maga a költő pedig a nagyon is szükséges asszonyi gondoskodást köszönhette. E vonzalom viszi a „szép ámulások szent városába”, a Capital de lumière-be, hogy ott a Szajna partján még jobban ráébredjen Dunapari küldetésére. A „pocsolyás értől elszakadt legény” ott is hallja „koldus zsvaját a magyar Égnek” a „naptalan Kelet”-nek, hol a gúzsbakötött „lelkek ezer éve álmodnak”.

A művészvilág fővárosában találkozik szilágysági földijével, a Párizsban élő fiatal újságíróval, Bölöni Györggyel, aki egy életre barátjává és harcostársává szegődött. A Párizsban már otthonosan mozgó Bölöni hamar felismeri honfitársában a nem mindennapos költőzsenit, ki íme álmai városában, a vágyott asszony mellett is az öngyilkosság gondolatáig elkeseredett: „Reggelre én már messze futok s bomlottan sírok valahol, most sírni, nyögni nem merek én, Párizs dalol, dalol...”. A válságba jutott egyén tragikus hangja ez. Az ok kézenfekvő; a Nagyváradon tünetmentessé kezelt betegség makacsul kiújult. A másik barát, Révész Béla kegyeletos könyve szerint Bölöni György igyekezett megfelelő szakorvost szerezni az akkor még generalizálódó betegségnek.

Az emlékezetes 1906-os év ez, az *'Új időknek új dalaival'* jelentkezés éve, a legnagyobb és legjelentősebb mérföldkövek egyike a magyar líra rögös útján. De nem kevésbé korszakhatározó a luesz történetében is. Alig egy éve, hogy a berlini orvosi nagygyűlésen Schaudinn beszámol felfedezéséről. Elsőként pillantotta meg az emberiség egyik nagy csapásának valódi kórokozóját, a „sápadt démon”-t. Tény, hogy nem fogadták kitörő lelkesedéssel a beszámolót, hiszen előtte már többen „felismerték” a kórokozót, így az üléselnök azzal zárta be a vitát, „a legközelebbi lues-kórokozó felfedezésig” elnapolja az ülést. Az 1906-os évben pedig megszületik az egzakt diagnosztikához szükséges Wassermann-reakció, melyet azonban széleskörűen ekkor még nem alkalmaztak.

Ady Endre – Bölöni kíséretében – egy Párizsban élő magyar orvost, dr. *Pfeiffer Ernő*

¹ Michael Lenhossék: *Introductio in methodologiam physiologiae corporis humani*. Pesthini, 1808. Typ. math. Trattner. XII, 68 p.

urológust kereste fel, aki a párizsi Orvosi Egyetem Sebész-urológiai Intézete klinikusa volt. Dr. Pfeiffer előtt már nem volt ismeretlen az ifjú költő neve. Erdős Renée író nő már mesélt neki a *'Harc a nagy úrral'* írójáról, s a kitüntető bizalom az orvost is barátjává avatta. A bizalmasnak óhajtott első vizitre a későbbi házi orvos a következőképpen emlékezett vissza:

„...amikor Párizsban hozzám fordult, a megbetegedés, amely az azelőtt több mint két évvel Nagyváradon szerzett fertőzésből származott, s addig is már részesült orvosi kezelésben, az úgynevezett latens stadiumban volt. Csak az indurált, s megnagyobbodott inguinalis és cubitalis nyirokmirigyek, valamint a chronicus angina, s a tonsillakon látható plaque muqueuse – ez utóbbi volt, úgy emlékszem, az indító ok, hogy újból orvoshoz fordult – árulták el a lappangó kórt. A gyógykezelés a szokásos módon történt. Minthogy bedörzsöléseket Ady társadalmi helyzete kizár, a salycilos higanyinjekciót pedig nem tűrte, a francia „Énésol” arzénos higanyinjekciót kapott, és pedig harminc darabot. A gyógykezelés hatása alatt a plaque gyógyult, a nyirokmirigyek megkisebbedtek, a beteg anaemiája javult és szubjektíve állapota is kedvezővé vált. A kúra befejeztével a betegnek jódöt írtam elő belső felvételre...”

Az újságíró Ady vörös pestisnek nevezi a nyilván florid állapotban lévő lueszt. Rövidesen nyílt levelet ír a *'Pesti Napló'*-ba:²

„...miért nem védekeznek ellene? Miért mernek például Magyarországon erről a nyavalyáról csak az orvosok diskurálni s azok is nagyon diszkréten? Miért nem tárgyalja ezt a nagy kérdést a tisztelt publikum? Hiszen nem az orvosok között pusztít ez talán, hanem a tisztelt publikumban? Franciaországban nemsokára a tizenhat éven felüli iskolás fiúknak és leányoknak külön előadásokat fognak tartani erről a pestisről, a vér rettenetes pestiséről, e valóságos vörös pestisről. Megmagyarázzák, hogy lehet védekezni ellene, elkerülni és elűzni. Franciaországban annyit már mégis beleoltottak a köztudatba, hogy ez a betegség nem gyalázóbb, mint bármelyik is. Gyógyítani kell s gyógyítani lehet...”

A gyógyítás, de főleg a prevencióra való felhívása is biztos ítéletű emberre vall.

² Pesti Napló, 1904. július 10.

A „tüzes, sajtó seb vagyok” öngyötrő ráeszmélése állandó melankóliában oldódik fel. S a „daloló Párizs”-ban a „szűz ormok vándora” a „halál rokona” lett. A „szent bor asszony ellen talált drága mérég” bódulatában, mégis mindenkinél tisztábban és messzebbre látó „Magyar Messiás”-ként írja csodálatos jeremiádjait a bujdosó kurucok és ószövetségi próféták hangján.

Dr. Pfeiffer kezelése után mindössze aránylag kisebb idegesség, de örökös álmatlanság maradt vissza. Honoráriumként egy dedikált Ady-kötetet (*'Vér és arany'*) kapott. Csak veronállal tudott pár órát félálomban átaludni a „nagy életházban magát tönkrehűlt” ember. Kolozsvárott 1909-ben dr. *Lukács Hugó* a kezelőorvosa.

Majd Párizs–Budapest–Várad bűvös háromszögében írja évente megjelenő köteteit, mint aki a szűken mért évek számát nagyon ki akarja használni. Utána egy római út, hol véglegesen megérlelődik a Léda asszonnyal való szakítás. Az *'Elbocsájtó szép szép üzenet'* után testileg-lelkileg kétségbeesetten leromolva a Városmajori-szanatóriumban próbál ismét egyre nehezebben felépülni.

A szertelen élettől megcsömörlött ember menekül szülőfalujába, Érmindszentre, az „áldott falusi ködbe”, hol az „Ugar”-on „kipányvázott magyar lelkek” álmodoznak. A mindenkinél jobban szeretett „ides” mellett pihen meg, hogy még kis erőt gyűjtsön a „Muszály Herkules”, hogy „fogyó ereje növekvő lázában” a „nem bűvésznek, de mindennek jöttem” embere ki ne dőljön még elrendeltetett szerepéből.

A *'Magunk szerelme'* évében Hatvany Lajos, a lelkes Ady-értő, finomérzékű szerkesztő és mecénás segítségével a Stájer-dombokon fekvő, jó hírű mariagrüni gyógyszanatóriumban tölt hat hetet, a bortól igen, de női rajongóitól itt sem nyugton. A sanatórium vezetője, Stichel dr. valamikor a híres ideggyógyász Krafft-Ebing első tanársegéde volt. Monarchia-szerte igen sokan kerestek itt gyógyulást. A diéta, a hízó- és fogyókúrák, a különböző fürdők, a torna, s mindenekelőtt a kikapcsolódás és a pihenés nem maradt hatástalan az üdülők számára. Ady kezelőorvosa, dr. *Forenbacher* prágai születésű orvos volt. Bár magyarul egy szót sem tudott, mégis megkülönböztetett figyelemmel és érdeklődéssel fordult a „furcsa hindu bőrű, nagy szemű poéta” felé.

Mindenesetre részben a szeszfogyasztás csökkentése, részben a pihenés következtében aránylag ismét jobb kondícióval nézhetett az elkövetkezendő események elébe. A nagy megpróbáltatások ideje előtt, az első világháború küszöbén mindenkinél tisztábban látta ez az „asszonybolond”, „ritkán józan, bomlottfejű kaján”, hogy végzetszerűen itt a nagy katasztrófa, hogy a „nótázó vén bakák” szerelvényei értelmetlenül szállítják vágóhídra a „butított és kisemmizett milliókat”. „A sír, hol nemzet süllyed el”, Vörösmarty döbbenetes

látomása megint időszerű. De túl minden igazolódni látszó pesszimizmuson, már látta azt is, hogy „rohanunk a forradalomba”, melyben túl a lövészárkokon egymásra lelhetnek „magyarok és nem magyarok”, az „elnyomottak, összetörték”.

A háborúba szédült „történelmi osztály” ellenében (amelynek elszegényedett rétegéből maga is származik) csak Dózsa tüzes trónja lehet a jövő záloga, „mert minden változásért és újért kiált itt” és „Ami csak szépség, s ami reménység, / Mind ti vagytok a Tisza körül. (...) / Nagyobb igaza sohse volt népnek. / Hitványabb Nérók még sehölse éltek. / Vagytok: a Ma, vagytok: a Holnap.”

A magánéletben egy kései házassággal révbe jutott ember már csak roncs, és kétségbeesetten viaskodik a pusztulás rémségeivel. Az erdélyi Csucsán, majd Pesten ápolják hozzátartozói, aggódva látogatják hívei és barátai. Ő a szenvedélyek fókuszusa – írja később róla a „szerelmes barát, a zömök Móricz Zsigmond”. E válságos időkben 1915–18 között a kezelőorvosa dr. *Láng Menyhért* ideggyógyász volt.

Fő panaszai a betegnek az állandó viszkető, vörös kiütések. Láng dr. fizikális leletei alapján:

„...a hatalmasan fejlett mellkas állapotával szemben, sajnos éppoly aránytalanul, mégpedig ez esetben pathologikusan szinte óriássá nagyobbodott szíve és mája volt, ahogy az alkoholistáknál megállapítható. Feltűnő volt a gyakori nehéz légzése, emphysemája és állandó rekedtsége [ez utóbbi a mértéktelen dohányzás miatt is]..., a folytonos recidivák, az örökös ingadozás az abstinencia és alkoholizálás között, mindjobban a testi és lelki ellenálló képesség rovására ment. Már 1917 telén fájlalva észleltem a döbbenetes rosszabbodást (az éjjeli attackok, melyek évek óta szűnőben voltak, már éjjelente ismételten előfordultak), az „ad maximumig” fokozott szív működés, asztmarohamok, depressziók váltakozva súlyos pszichés zavarokkal, amelyeket immáron alig váltanak fel a régi felfrissülés megújulásai...”

A világháború apokaliptikus rohanásában „Ékes magyarnak soha szebbet / Száz menny és pokol sem adhatott: / Ember az embertelenségben, / Magyar az üzött magyarságban, / Újból-élő és makacs halott.” A költő, aki a „Halottak élén” már csak az idős Vörösmarty kozmikus méreteivel mérhető. „A szent a várt szélvész viharmadara” törött szárnyal, vergődve nézi a megváltó forradalmat, de tevékenyen részt venni benne néki már nem adatott meg. A pesti Veres Pálné utcai lakásukon a véletlen folytán a még Párizsból ismert dr. Pfeiffer Ernő lett a háziórvosa.

Utolsó közéleti szereplése lett volna a Vörösmarty Akadémia alakuló gyűlésén az elnöki beszéd felolvasása. De az első mondatnál már többre nem futotta erejéből. Rövidesen hűdés éri. A 'Nyugat'-írógárda egyik nagy ígérete, a fiatal Kosztolányi Dezső ideggyógyász szakorvost visz a nagybeteghez. Dr. *Schuster Gyula*, a Moravcsik-klinika első tanársegéde igyekezett pontos diagnózist nyerni, ezért rábeszélte a költőt egy gerinccsaplásra, azonban annak az eredményét már nem tudhatta meg:

„... Ady Endre nyugodtan, engedelmesen vetette alá magát gerincvelőfolyadék vizsgálatához szükséges gerincvelő-punkciónak. Maga a háton alul történő fúrás nem fájt, mert érzéstelenítéssel történt, és Ady Endre akaraterősen viselkedett.”

A gerincvelő-folyadékot az elme- és idegkórtani klinikán vizsgáltam meg. A Wassermann-reakciója erősen pozitív volt. A Pándy-féle karbolsavas reakció erősen pozitívnak bizonyult. A Nonne- és az Appelt-reakciók erősen pozitívak voltak.

„Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Elme és Idegkórtani Klinika
Balassa utca 8. sz.

Budapest, 1918. nov. 10.

Ady Endre

Liquor-vizsgálat:

10 cm³ átlátszó, a normálisnál több üledéket adó liquor 1 mm³-ben 72 fehér vérsejt. Cytologiai kép látóterenként tömegesen lymphocyták.

Pándy, Nonne–Appelt 1 és 2 Braun–Husler, Weichbrod sulfosalicilsavas reakciók erősen pozitív eredményt adnak. A liquorban 0,2 és 0,5 hígítás mellett a Wassermann, Sachs, Georg, Meinicke reakciók erősen pozitív eredményt adnak. (++++).

A vizsgálat eredménye szerint hűdéses elmezavar állapítható meg.

Dr. Schuster.”

A laboratóriumi lelet és a klinikai kép nincs mindig szinkronban. Az orvos Lukács Hugó, a tanú Hatvany Lajos, valamint kései versei egyaránt cáfolták ezt a diagnózist.

A háborútól elgyötört Európán mintegy betetőzőként megjelent a magas mortalitású spanyolnátha-járvány. Rövidesen áldozata lett a nagyra becsült pályatárs, a legnagyobb magyar író, Kaffka Margit. Az Ady-ház lakói is mind lázasak lettek. Az ifjú feleségből ápolónővé változott bűbájos Csinszka, a velük tartó nagymama, Vonyica, a román szolgálólány és természetesen maga az amúgy is ágyban ápolt költő. A család tagjai mind szerencsésen átesnek a lázas szakaszon, csak várhatóan Adynak nem akar szünni a láza.

Dr. Pfeiffer orvosi konzílium összehívását tartja szükségesnek, amelyen nem kisebb személyek vettek részt, mint Moravcsik Bálint, Jendrassik és Engel professzorok, Schuster tanársegéd, valamint Pfeiffer, a házi orvos. A nevezetes konzíliumra ugyancsak Schuster emlékezik vissza:

„...Bálint tanár megállapította, hogy Ady szíve úgy jobbra, mint balra is kissé tágult, szívhangjai tompábbak; valamint hogy a máj széle a bordaívet meghaladja. Ez azonban már az évek óta nagyobb mértékben fogyasztott alkohol hatásának volt egyik tünete és következménye...”

A fizikális leletek kissé eltérnek dr. Láng adataitól, de a szubjektív méretek néha azonos időben is eltérhetnek egymástól.

De visszatérve a megtartott konzíliumra, az otthoni ápolási viszonyok egyre parancsolóbban követelték, hogy szanatóriumba helyezték el a nagybeteg. Egyes rajongói svájci vagy olaszországi gyógyítatásra gondoltak, de egyrészt az apatiás állapot, másrészt a háború végi zűrzavar teljesen kizárta ennek lehetőségét. „Egy ócska konflisban” hát a Liget Szanatóriumba szállították, ahol mintegy két hetes szenvedés után, 1919. január 27-én reggel meghalt. Még 42 éves sem volt.

Halálára Pap Márta nővér emlékezett vissza:

„...Este megvacsorázott. Aztán elaludt csendesen. A láza ekkor pontosan 39,9 volt. Éjfél felé én is lefeküdtem és reggel 8 óra után arra ébredtem, hogy a beteg lélegzete nem normális, és arca hirtelen elfehéredik. Megijedtem, hozzá ugrottam és kérdeztem: fáj, mi fáj? Hívjak orvost? Nem válaszolt, aludt. Rémületemben nem mertem otthagyni a szobában, elkezdtem tapsolni hangosan, mint a színházban szokás, hogy valaki észrevegyen a folyosóról. Úgy küldték fel Reiss doktorkisasszonyt. Ő volt az inspekciós, de Vizteleky doktorkisasszony és Halmos főorvos úr kezelték. Kámfor és koffein injekciókat kapott, majd elkezdett hörögni,

de még mindig nem ébredt fel. Pár pillanatig tartott az egész, negyed kilenckor álmában meghalt...”

A kórboncolás szerint a halál elsődleges oka az aorta megrepedése volt, amelyből elvérzett.

A halál rokona ím az élet rokonává szegődött, mert e roncsolt test halhatatlanságra rendeltetett szellem hordozója volt. Nemzeti Génius, amely önpusztító tüzével egy népnek világítani hivatott.

Balgaság lenne azon tünődni, mi lett volna e kivételes szellem ama „vérvirágos csók” rombolása nélkül. Mint a természetben, a fény az árnyékkal teljes. Egy életmű értéke az élt évek számától sem függ, hiszen a huszonhat és fél évet élt Petőfi és John Keats világirodalmi rangja semmivel sem kisebb, mint például a kilencvennégy évet megért G. B. Shaw-é.

Ady Endre egy szerencsétlen betegséggel sújtottan jutott a magyar szellem oly magaslatára, mint például Bartók a zenében.

És lett a század mindmáig legnagyobb lírikusa egy sok-sok nagy költőt termő kis népnek.

Bibliográfiai forrás:

Vitályos László – Orosz László: Ady-bibliográfia. 1896–1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp., 1972. MTA. XXIV, 425 p., 12 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 67.) + Vitályos László: Ady-bibliográfia. 1896–1987. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Kiegészítő kötet. Bp., 1990. MTA. XXIII, 425 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 28/103.)

Online:

<http://real-eod.mtak.hu/116/>

<http://real-eod.mtak.hu/342/>

Ady Endre betegségéről szóló szakirodalmi forrásokból (a publikációk megjelenése időrendjében):

Lukács Hugó: A beteg Ady Endre. = Esztendő 2 (1919) No. 2. pp. 147–149.

Lukács Hugó: Ady Endre álarcai. = Huszadik Század, 1919. aug. pp. 132–134

- Ady Lajos: Ady Endre. Bp., 1923. Amicus. 245 p.
- Hatvany Lajos: Ady világa. Szerelem könyve. 1–2. köt. Wien, 1924. Pegasus. 80 p.; 81–191, 1 p.
- Polgár Géza: Ady Endre, a szófogadatlan beteg. Egy orvos feljegyzései a költővel való találkozásairól. = Pesti Napló 75 (1924) No. 140. p. 5. – *Beszélgetés Láng Menyhérttel.*
- Révész Béla: Ady Endre tragédiája. A háború, a házasság, a forradalom évei. 1–2. köt. Bp., 1924–1926. Athenaeum. 192 p., [28] t. + mell.; 192 p., [29] t.
- Tüdös Kálmán: Ady debreceni orvosának visszaemlékezései. In: Ady-Múzeum. 1. köt. Szerk.: Dóczy Jenő, Földessy Gyula. Bp., [1924]. Athenaeum. p. 57.
- [Ráskay László] r. l.: „Hüvösvölgy az én birodalmam”. Ady Endre emléktáblája egy szanatóriumban. = Magyarország 32 (1925) No. 184. p. 2.
- „Itt lakott várúrként...”. Leleplezték a hüvösvölgyi Park-szanatórium Ady Endre emléktábláját. = Pesti Napló 76 (1925) No. 191. p. 12.
- Ady kezelőorvosának előadása Ady betegségéről. Alkoholizmus vagy paralízis. [Írta]: B. = Az Est 16 (1925) No. 91. p. 5. – *Láng Menyhért előadása a Budapesti orvosi Kaszinóban.*
- Donath Gyula: Ady nem paralízisben, hanem „álparalízisben” szenvedett. = Az Est 16 (1925) No. 92. (ápr. 24.) p. 4.
- Fischof Árpád: Ady betegsége. Láng Menyhért dr. előadása. = Világ 16 (1925) No. 91. pp. 3–4.
- Ady Endre orvosa a Vér és Arany költőjéről, aki most lett volna 50 éves. = Magyar Hírlap 37 (1927) No. 1. p. 4.
- Gáspár Adolf: Ady Endre és az alkohol. = Munkáskultúra 5 (1928) No. 1. pp. 3–4.
- Bende László: Egy végzetes májusi délután sodorta Ady Endrét a halál útjára – mondja a költő kezelőorvosa. [Láng Menyhért]. = Esti Kurir 7 (1929) No. 24. p. 7.
- Nyíró Gyula: Három Ady-költemény pszichiatrai megvilágításban. = Magyar Pszichológiai Szemle 2 (1929) No. 1–2. pp. 67–82.
- Bartha József: Ady Endre a pszichiatra tükrében. = Cél 19 (1929) No. 7–8. pp. 334–340. – *Vita Nyíró cikkével.*
- Bálint György: Irodalmi bőrgyógyászat. = Pesti Napló 81 (1930) No. 211. p. 8. – *Nékám Lajos székfoglalójában megjegyzésként említette Ady szifiliszét.*
- Móricz Zsigmond: A költő harca a láthatatlan sárkánnyal. = Nyugat 23 (1930) Vol. I. No. 9. pp. 669–676.
- Móricz Zsigmond: Mai napok. Ady. = Nyugat 23 (1930) Vol. II. No. 21. pp. 641–643. – *Ady szifiliszéről.*
- Petri Mór: Ady Endre lelki sebei. = Magyar Orvos 12 (1931) No. 15. pp. 362–364.

- Nyíró Gyula: Költőzseni és pszichiatria. = Magyar Psychologiai Szemle 6 (1933) No. 1–2. pp. 63–86.
- Nyíró Gyula: Ady a schizoid költő. = Magyar Szemle. Vol. 17. (1933) No. 1. pp. 56–65.
- Böloni György: Az igazi Ady. Paris, 1934. Ed. Atelier de Paris. 385 p., 24 t.
- Németh László: Ady Endre. = Tanu, 1934. No. 8. p. 124. és klny.
- Reményi Ferenc: Ady költészetének kóros elemei. = Cél 5 (24) (1934) No. 11. pp. 357–365.
- Ady Endre Párizsban elhunyt orvosa [Lukács Hugó] érdekes feljegyzéseket hagyott hátra a költő betegségéről és haláláról. = Pesti Napló 90 (1939) No. 94. (ápr. 26.) p. 14.
- Mihályhegyi Géza: Ady Endre szeme. = Buvár 5 (1939) No. 6. pp. 420–424.
- Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady. Akiről az érdmindszenti levelesláda beszél. Bp., 1942. Béta Irodalmi Rt. 412 p., [12] t., [1] t.
- Nyíró Gyula: Ady több arca a pszichiatria tükrében. = Délvidéki Szemle 2 (1942) No. 11. pp. 495–509.
- Polgár Géza: Ady Endre a szófogadatlan beteg. = Magyar Nemzet 5 (1942) No. 17. p. 9. – *Levelei Láng Menyhérthez.*
- Diószeghy Miklós: Ady Endéről, Krúdy Gyuláról beszél a jubiláló Schmidt professzor. = Új Magyarság 10 (1943) No. 121. p. 6.
- Hetey Zoltán: Ady Bandi – Ady Endre. Bp., 1943. Stádium. 184 p., 2 t.
- Ady Endre balatonfüredi tartózkodásáról beszél dr. Schmidt Ferenc, Ady egykori orvosa. = Film, Színház, Irodalom 7 (1944) No. 8. p. 13.
- Szerb Antal: A varázsló eltöri pálcáját. Bp., 1948. Révai. pp. 154–158. – *Több kiadásban is; először az Új Idők c. periodika 1941-es évfolyamában jelent meg.*
- Hegedűs Nándor: Ady Endre nagyváradi napjai. Bp., 1957. Akadémiai. 463 p., [6] t. (Új magyar múzeum 1.)
- Hatvany Lajos: Ady. Cikkek, emlékezések, levelek. Jegyz.: Belia György. 1–2. köt. Bp., 1959. Szépirodalmi. 566 p.; 430, 2 p.
- Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. 1–5. köt. Bp., 1961–1993. Akadémiai.
- Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Bp., 1969. Gondolat. 474 p., 23 t.
- Mózes Huba: Ady Endre kórrajzi adatai 1909-ből. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 15 (1971) No. 2. pp. 367–375.
- Kovalovszky Miklós: Tehetség és betegség Ady patográfiájában. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 73–74. (1975) pp. 103–126.
- Honti József: Az orvosok Adyról. = Orvosi Hetilap 118 (1977) No. 46. pp. 2779–2782.

- Boncza Berta: Ady–Léda–Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Összeáll. és jegyz.: Vitályos László. Bp., 1977. MTA Könyvtára. 163 p., 8 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sor. 4/79.)
- Kótay Pál: Egy meg nem írt kórlap margójára. Ady Endre betegségéhez. = *Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények*. Vol. 85 (1978) pp. 65–76.
- Huszár György: Fogorvostörténelmi adalékok Ady Endre és József Attila életéből. = *Fogorvosi Szemle* 72 (1979) No. 3. pp. 65–70.
- Kárpáti Endre: Hollós József (dr.) levele Ady Endréhez és Jászi Oszkárhoz. = *Orvosi Hetilap* 125 (1984) No. 36. pp. 2201–2203.
- Huszár György: Ady Endre fogbántalmairól. = *Orvosi Hetilap* 125 (1984) No. 42. pp. 2575–2576.
- Benedek István: Ady Endre szerelmei és házassága. Bp., 1991. Szenci Molnár Társaság. 302 p., [46] t.
- Vértes László: Ady Endre 80 évvel ezelőtti haláláról, helyszínéről a Liget Szanatóriumról. = *Orvosi Hetilap* 140 (1999) No. 52. pp. 2921–2923.
- Czeizel Endre: Ady Endre (1877–1919) betegségei. In: Czeizel Endre: *Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni? Magyar költő-géniuszok testi-lelki betegségei*. Bp., 2001. GMR Reklámügynökség. pp. 98–116.
- Teslár Ákos: Betegség és kultusz Ady utóéletében. In: *Amihez mindenki ért... Kultúratudományi tanulmányok*. Szerk.: Menyhért Anna, Vaderna Gábor. Bp., 2006. L'Harmattan – József Attila Kör. pp. 106–115. (JAK Füzetek 145.)
- Barták Balázs – Buda Botond: Ady Endre betegségei költői életművének tükrében. = *Orvostudományi Értesítő* 80 (2007) No. 4. pp. 312–315.
- N. Pál József: „Semmit sem fordíthatok meg”. Ady utolsó hónapjairól. In: *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Bp., 2009. Petőfi Irodalmi Múzeum. pp. 211–218.

Ady orvosa és barátja, Lukács Hugó

Ady Endre értékmegérző képessége ritkán csalt, akinek (vagy aki ellen) verset szánt, az többnyire megszolgált. Lukács Hugó (1875–1939) természetesen megjelenik az Ady-monográfiákban, de csak arra az emlékezetes 1909. évi kolozsvári nyárra, ott van az életrajzi gyűjteményekben, érthetően Adyval kapcsolatban, azonban „előéletéről” csak pár szómondat, az „utóéletéről” úgyszólván semmi.

Például a *'Magyar Életrajzi Lexikon'* szerint (egyik szerkesztője az ugyancsak avatott Ady-értő, Király István volt) Lukács Hugó nemcsak orvosként állt Ady mellett, hanem igyekezett közel hozni őt Kolozsvár haladó értelmiségéhez is, mindenekelőtt Fejér Lipóthoz és Somló Bódoghoz. Ők alkották Lukáccsal együtt Ady közvetlen környezetét. „Ady távozása után, 1909 augusztusában feladta klinikai állását, s minden valószínűség szerint a kolozsvári munkásbetegsegélyező kerület főorvosi tisztségét vállalta el, amelyre még az év első felében választották meg. Adyval való barátsága – levelezésük révén – mindvégig eleven maradt, életútja további alakulására vonatkozó adatok azonban nem maradtak ránk.”³

Lukács Hugó 1875-ben született. Hol és hogyan került a kolozsvári Lechner klinikára? – nem tartották érdemesnek feljegyezni. A kolozsvári egyetem évkönyveiben (Izsák Sámuel szíves utánajárása) a neve 1907-ben és 1908-ban szerepel: „Hugó Lukács med. univ. doct. professori psychiatriae assistens II.”. A következő év nyarán (1909) még a klinika státuszában van, de ekkor összekülönbözött igazgatójával, és elhagyta állását.

Mindez már összefügg Ady Endre megjelenésével. A költő június közepén érkezett haza Párizsból, fáradtan és betegen. Útja a szilágysági szülőföldön át Kolozsvárra vezetett, ahová nagyváradi barátai ajánlották be pihenésre és gyógykezelésre. Lukács doktor ismerte már Adyt, de csak vihart kavart és érthetetlennek tartott költeményein keresztül. Az excentrikus és literátus hajlamú pszichiáternek nagyon megtetszettek az „új időknek új dalai”, nagy érdeklődéssel várta hát a rajongott és ócsárolt poétát. Ady intenzív életfogyasztása és a klinika katonás fegyelme azonban nem voltak összeegyeztethetők. Lechner professzor nem ismert kivételt a diszciplína alól, annál inkább Lukács doktor, akár a direktor ellenében is. Hogy a klinika rendje-fegyelme háborítatlan maradjon, a saját szolgálati szobáját bocsátotta a költő rendelkezésére.

Az Ady életében részes Dénes Zsófia visszaemlékezése szerint:

³ Vö: Magyar Életrajzi Lexikon Lukács Hugó-szócikkével: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html>

„...az a klinikai, fehér bútorú kis adjunktusi szoba a kertes udvarra nézett és folyóvízes modern mosdója volt. Benne jártam, meggyőződtem, hogy igazán neki való volt. A klinika portása pedig a költő mindig kész, gavalléros borraivalói fejében bizonyára mindig haptákban állt – de merő tiszteletből is – Ady »úr« előtt. Így vált lehetségessé, hogy ő ott hetekig megmaradjon kezelésben. Különben rögtön megszökött volna.”

Lukács Hugó „honoráriumként” az irodalomtörténet sokat idézett, elismerő sorait kapta:

„Kezelőorvosom ideális ember és doktor. Ady-imádó. Egy félcsöppnyi alkoholt sem iszom. Cigarettazni félannyit se, mint máskor. Fürdőket kapok, tornázom, korán fekszem. Nappal a doktor válogatott, kedves társaságot gyűjt. Szóval meggyógyulhatnék, de az alvás még mindig nehezen megy.”⁴

Lechner professzor ismerte és elismerte a költőt, szigora nem tudható be antipoétikus ridegségnek. Utána is figyelemmel kísérte önpusztítóan sebes pályafutását. Közel tíz év múlva a költő unokahúgának, Ady Irénnek mondta kezelve és emlékezõn:

„Maguk, Adyk, úgy látszik, mind egyformák. Idegesek. Tönkreteszik magukat a művészettel. Pedig a művészet fel kellene, hogy frissítse alkotóját is, egészségesebbé kellene, hogy tegye, nem beteggé. Maguk azonban nem vigyáznak egészségükre. Ilyen volt Ady Endre is.”

Lukács doktor találkozása Ady Endrével sok szempontból sorsdöntõ. A költõvel törõdõ kivételezése konfliktusba kényszeríti igazgatójával, az eredmény: sértõdõten elhagyja munkahelyét. Ez után cselekvõleg is kapcsolatba kerül az irodalommal: pár hónap múlva, miután „szabadabb” állást vállalt, színikritikája jelent meg a 'Kolozsvári Hírlap'-ban Móricz Zsigmond 'Sári bíró' címû darabjáról, nevébõl pedig verscím lett egy nem nagy, de jellegzetesen adys költemény fölött.

⁴ Máshol is megemlékezik róla, Lédának írt egyik levelében így emlékezik rá: „Nemesebb embert még nem ismertem. Szép, hatalmas legény, muzsikál, gyönyörû képei vannak, szeret minden művészetet, az összes Ady-verseket könyv nélkül tudja. Ideg orvosnak és pszichiáternek pedig híres az orvosok között, bár még csak harmincnégy éves.” Lásd: Ady Endre válogatott levelei. Vál., sajtó alá rend., bev.: Belia György. Bp., 1956. Szépirodalmi. 271. levél. (Magyar századok) (Lásd ennek másik kiadását online hozzáférhetõséggel: <http://mek.oszk.hu/06000/06054/index.phtml>)

„Lukács Hugónak

Nem illedelmes a mi életünk,
De így indultunk, tehát így megyünk.
Buta másokként élni nem tudunk,
Tehát: sebzettek mindig mi vagyunk.
Jogunk van hinni rangot, istenit,
Tehát: rajtunk már zuhany se segít.
Nagy önszerelmű balga istenek,
Tehát: meghalunk mint kóbor ebek.”⁵

Végül, egy életre szóló Ady-élményt kapott, amely haláláig nem szűnt meg magatartási útmutató lenni.

A nagy háborúban az oroszországi frontra sodródott, ahonnan megjőve, a Tanácsköztársaság idején már Pesten található. Az 'Új Világ' 1919. évi 2. számában '*Szellemi élet a szovjet világban*' címmel a következőképpen tudósít:

„A kommunista termelés szigorú szervezetébe a szellemi munkásnak is be kell illeszkednie. De ez természetesen nem jelenti azt, hogy a proletariátus nem értékeli a szellemi munkát... Az orvosok egyelőre még szabadon gyakorolhatják tevékenységüket. Minthogy a pénz még forgalomban van, tiszteletdíj ellenében gyógyítanak. De közel van már az idő, amikor a gyógyítás is közszolgálat lesz... A proletariátus az az anyag, amelyből formálódik és belőle származik az erő is, amelyet a szép és a jó, az emberséges és üdvös határai közé csakis a művész és a tudós tud szorítani.”

Orvosként ekkor fontos közegészségügyi szolgálatot teljesít. Január 27-én éri az előre várható és mégis váratlan hír-földrengés: meghalt Ady Endre. Az 'Eszendő' című lap Lukács Hugót kéri fel, nyilatkozzék a költő betegségéről és haláláról. Okos és tapintatos cikke nem volt felesleges a halott költő védelmében. Noha nem ismeretlen, érdemes idézni belőle:⁶

⁵ Andor Leon: Ismeretlen Ady-vers egy bécsi orvosi rendelőben. = Újság, 1932. No. 215. (szept. 25.) p. 8. – *Lukács Hugónak*.

⁶ Lukács Hugó: A beteg Ady Endre. = *Eszendő* 2 (1919) No. 2. pp. 147–149.

„A betegségnek, amely fiatalon a sírba döntötte, lehetne közkeletű nevet adni. De a diagnózis ebben az esetben még kevesebbet mondana, mint az úgynevezett klinikai esetekben. Mert a betegség lényege és lefolyása is egyéni minden esetben és az Ady Endre egyénisége annyira összetett és annyira kiváltságos, hogy betegségének előzményei és alakulása nem osztályozható az iskola tanításai szerint. Nem igaz, hogy paralytikus volt és nem igaz, hogy az alkohol ölte meg. Szívének főütőere beteg volt tudtom szerint már tíz éve... Délceg ember volt Ady. Hatalmas széles vállakon, magas és vastag nyakon, arányosan kis fej. A koponya méreteiben és formájában tökéletesen arányos. Hátraívelt, magas homlok. Szabályos arc erősen fejlett arccsonttal. Az arc nagyon sokáig volt ránctalan. A fogai korán romlottak el.

Ady arcának lebilincselő szépségét nagyban fokozták különös szemei. Elődomborodó kékelő szemgolyókon tágult fekete pupillák körül sötétbarna iriszek. Szemei feltűnő mozgékonyak, nyugtalanok. Rövidlátó volt, ez okozta a szemek előreállítását és nem valami idegbaj. Teste is arányos volt, és bár sportot nem űzött, atlétaszerűen karcsú és izmos. Alsó végtagjai aránytalanul vékonyak voltak, lábai kissé nagyok és nem formásak. A kezei szépek voltak. Lelket kifejező, lágy, jó kezek.

Ady Endre nem volt terhelt. Azaz, hogy elmebeteg, ideges, nyavalyás nem volt – tudunkkal – soha senki a családjában. Alkoholista sem, bár borivó ember volt minden őse. Ő maga is bírta a bort. Ha egyszer-másszor legyűrte a bor, a legrövidebb idő alatt nyerte vissza józanságát. És bár sokat és folyton ivott, a szervezetét nem betegítette meg. Nem tapasztaltam nála soha májzavarokat. Az étvágya nem volt nagy soha, keveset evett, lassan tempózva.

Mint Molière-t a vígjátékaiból, úgy Ady Endrét a verseiből újra lehet konstruálni. Amilyen nehéz volt életében megérteni, elképzelni, merre, hogyan nő a lelke, olyan világos és nagyvonalú lelki fejlődésének szivárványos íve műveiben.

Amit életében sokszor ismételttem magamnak, ha lelkét akartam megítélni, azt most le kell szegezni. A fajtájának múlt és mai életét mi nem ismertük. Ő a mieinket is ismerte és tudta értékelni. A magyarság symboluma volt Ady, aki őt megérti, az megérzi a magyarság lelkét.

Ady nagy lelki tulajdonságai között nekem legjobban imponált okossága. Megértő és értékelő biztos ítéletű okossága. Jós volt, nemcsak szálló lelkének

érzékenysége, de világosan látó és meglátó okossága folytán is. És amikor lelke elborult, ez és csak ez borult el. Az utolsó hetekben már nem volt okos. Még érzékeny, még sokszor megértő, sőt ötletes is volt – csak okos nem volt már, csak ítélete nem volt semmiről. Csak féltékeny, csak siránkozó, csak gyermekes...”

Lukács Hugó a Tanácsköztársaság bukása után feleségével, Bernáth Ilma festőművésszel együtt előbb Bécsbe, majd Párizsba emigrált. Felesége 1933-ban a Szovjetunióba költözik, ő maga Párizsban marad. Aztán 1939-ben „Lukács Hugó, a Lechner-klinika volt tanársegédje, Ady Endre orvosa és barátja, Párisban, ahol emigrációban élt, önkezeléssel vetett véget nyomorúságos életének.”⁷ A temesvári 'Praxis medici' orvosi folyóirat korabeli tudósítása ez, amit egy kiváló erdélyi Ady-kutatótól (Bustya Endre) közvetítésével sikerült megtudni. A lap természetesen sajnálkozik az emigráns orvos politikai eltávolodása miatt.

Ilyen mozgalmas, színes és tragikus végű életet rejt egy orvos nevéből lett Ady-vers címe. Emlékezzünk rá másutt is, ha nem is a lexikon-kiegészítés kedvéért, de a költő kedvelt orvos-barátjának kijáró illendőségből.⁸

Lukács Hugó további munkáiból:

Lukács Hugó: A gyógyszer történetéből. = Gyógyszerész 3 (1901) No. 29. pp. 454–455.

Lukács Hugó: Az orvostudomány története a XIX. században. = Gyógyszerész 4 (1902) No. 1. pp. 23–27., No. 2. pp. 55–56., No. 3. pp. 78–79., No. 4. pp. 94–95., No. 5. pp. 112–113., No. 6. pp. 128–129., No. 7. pp. 144–145., No. 8. pp. 158–159., No. 9. pp. 176–177., No. 10. pp. 191–192., No. 11. pp. 207–208.; ua.: Orvosok Lapja 13 (1902) No. 26. pp. 437–439., No. 27. pp. 454–457., No. 28. pp. 469–471., No. 29. pp. 485–488., No. 31. pp. 517–520., No. 32. pp. 533–537., No. 33. pp. 549–553., No. 34. pp. 565–569., No. 35. p. 581.

Lukács Hugó: A beteg Ady Endre. = Esztendő 2 (1919) No. 2. pp. 147–149.

Lukács Hugó: Ady Endre álarcai. = Huszadik Század, 1919. aug. pp. 132–134

Lukács Hugó: Török nagymama. = Jövő [Bécs], 1923. No. 24. (jan. 30.) p. 2. – *Török Károlyné és Ady Endre.*

Lukács Hugó: Ady a Palermóban. = Jövő [Bécs], 1923. No. 78. (ápr. 4.) p. 5. – *Ady Endre pesti életéről.*

⁷ Lásd: Föbelőtte magát Párizsban dr. Lukács Hugó, Ady egykori kezelőorvosa. = Ellenzék, 1939. ápr.; Ady Endre Párizsban elhunyt orvosa [Lukács Hugó] érdekes feljegyzéseket hagyott hátra a költő betegségről és haláláról. = Pesti Napló 90 (1939) No. 94. p. 14.

⁸ Lásd még: Andor Leon: Találkozások Ady Endre orvosával. = Szabad Föld, 1978. febr.

Ady Endre két kevésbé ismert kezelőorvosa

A bevezető sorokban kihangsúlyozzuk, hogy a kilencven évvel ezelőtt elhunyt költőóriásnak nem a közismert és részletesen ismertetett betegségeiről kívánunk újra „konzultálni”, azt sokan megtették már. Változatlanul érdekesek viszont azok az orvosok, akik eddig egyáltalán nem vagy alig jelentek meg a híres kórtörténet lehetséges író-inak a látóterében. Ady Lajos igazán illetékes visszaemlékezése szerint⁹ a bátyja „csenevész, korához képest feltűnően gyenge, s minden betegségre hajlamos gyerek” volt, akit orvos akkor aligha látott. Ahhoz a 18 kilométerre fekvő Nagykárolyba kellett volna szöknie. Ide írták viszont 1888-ban, a kegyesrendiek gimnáziumába. A középiskolás azonban testileg már megerősödött és főleg értelmével, nagy barna szemével és kreol bőrrel tűnt ki osztálytársai közül. Első feljegyzett betegségéről ez időből van tudomásunk. Ahogy ő maga írta később:

„Néhány évvel ezelőtt egy februári csolnakázás alkalmával belepottyantam volt légyen az ecsedi lóp jezes vizébe s ennek folytán öt hétre megbénított a köszvény”.¹⁰ Ady Lajos szerint belázasodott, fájt a torca, tartósan főleg a térdízületei. Kórisméről és kezeléssel sajnos nem olvashatunk, pedig köszvény helyett inkább reumatikus láz után fellépő ízületi bajokról lehetett szó. Szívbillentyűhiba szövődésének nem társult hozzá, azt a belgyógyász biztosan diagnosztizálta volna, lábízületi panaszai viszont élete végéig elkísérték. A piarista gimnáziumnak a korabeli Közös Értesítők szerint nem volt saját iskolaorvosa, sőt még az 1940–1944 közötti visszacsatolás idején sem.

A kitűnő Kovalovszky Miklósnak az 1959. évi lejegyzése alapján tudjuk, hogy a szintén nagykárolyi Madzsar József „Adynak nemcsak fegyvertársa és barátja, hanem fogorvosa is volt”.¹¹ A véletlen egybeesés folytán e sorok írója szintén találkozott pont abban az esztendőben egy hiteles korabeli tanúval, dr. Ááron Bélánéval, Nagykároly tisztiorvosának 94 éves, de szellemileg meglepően tiszta özvegyével, aki elmondta, hogy a gimnázium önkéntes orvosa volt Jászi Ferenc dr., Ady Endre iskolatársának és barátjának, Jászi Oszkárnak az édesapja. Ááron Bélák szinte családi kapcsolatot tartottak Jásziékkel. A három Ááron fiú szintén piarista diák volt, egyikük majd a gyógyító hivatást választotta (1958-ban szatmári elődömként ismerhettem meg), a tisztos matróna szerint őket sem az orvos apa, hanem Jászi doktor kezelte. Annál is inkább, mert főleg a pediátria érdekelte és egyetlen magyar nyelvű

⁹ Ady Lajos: Ady Endre. Bp., 1923. Amicus Kiadó. p. 23.

¹⁰ Ady Endre: Összes prózai művei. I. köt. Bp., 1959. Akadémiai Kiadó. pp. 303–304. (Online: <http://mek.oszk.hu/00500/00583/index.phtml#>)

¹¹ Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. II. köt. Bp., 1974. Akadémiai Kiadó. p. 713.

könyvecskéjét a gyermekek között oly gyakori „roncsoló toroklobról” írta.¹² Ááron doktorné visszaemlékezése alapján tehát jó okunk van feltételezni, hogy a lápi csónakázás után megbetegedett diák Ady Endrét doktor Jakubowits (1881-től Jászi) Ferenc vizsgálta meg és látta el ecsetelési utasításokkal. Erre a mindennapos betegségre egyéb gyógyszer még nem létezett. Más kérdés, hogy ezt a momentumot Jászi Oszkár nem tartotta érdemesnek írásban rögzíteni. De hát a fogorvos barát Madzsar József sem, joggal tehetjük hozzá. A jeles dentista történész, Huszár György viszont igen, Ady egyik levelére hivatkozva.¹³ A közvetett bizonyítékokat még a független bíróság is „perdöntőnek” tartja. Kit tiszteljük hát az önkéntes iskolaorvos személyében?

Jászi (Jakubowits) Ferenc 1838. május 18-án született Eperjesen. Orvosdoktori oklevelet 1864-ben szerzett Pesten, utána rögtön Szatmár megye székhelyén, Nagykárolyban telepedett le, és Szinnyei szerint 1897-ben is ott tevékenykedett.¹⁴ Családi nevét Jászira 1881-ben változtatta, főleg német nyelvű írásaiban a torokbajok gyógytanával és járványok idején szükséges fertőtlenítésekkel foglalkozott. Ááron doktorné szerint valamikor a tízes évek táján hunyt el, az 1910. esztendei névmutatóban már nem találkozunk vele. Miként az ötkötetes Kovalovszky-féle bibliográfiában sem, ezért talán mégis megérdemli az utókortól az emlékező sorokat.

A már ismert költőóriásnak ugyancsak ismert kezelőorvosa volt Schmidt Ferenc, akiről viszont hosszú ideig csak „életrajzi adalékként” lehetett szólni. Ahogy Zákonyi Ferenc, Balatonfüred igazán avatott tollú történésze e sorok írójával levélben közölte,¹⁵ a két világháború között Klebelsberg Kunótól Hóman Bálintig a miniszterek nagy része a páciense volt, ez nem jelentett jó pontot nála. Még a Nobel-díjas Rabindranath Tagore eredményes kezelése sem ellensúlyozta, aki oda Korányi Sándor javaslatára ment.

Schmidt Ferenc Zalaegerszegen született 1881. január 21-én. A győri bencés gimnáziumban érettségizett, utána a medicinára Bécsben iratkozott. Orvosi oklevelének megszerzési helyéről és időpontjáról két változat ismert. A Pesti Alfréd-féle orvosi címtárak szerint Budapesten avatták doktorrá 1903-ban, Zákonyi Ferenc szerint viszont 1904-ben Bécsben.¹⁶ Nem tudjuk eldönteni, melyik a helytálló. Az orvosi címtárak évente jelentek meg, ha azon adat nem pontos, az illetékesnek lett volna ideje helyesbíteni. Zákonyi Ferenc viszont

¹² Huszár György: Fogorvostörténelmi adatok Ady Endre és József Attila életéből. = Fogorvosi Szemle 72 (1979) pp. 65–70.

¹³ Jakubowits Ferenc: A roncsoló toroklob (Diphtheritis) és óvmódja népszerűen fejtegetve. Nagy-Károly, 1878. Thanhoffer Kiadó.

¹⁴ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Bp., 1897. Horánszky. 434–435. has. (Megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtárban is.)

¹⁵ Zákonyi Ferenc levele a szerzőhöz.

¹⁶ Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. Városi Tanács. p. 355.

hosszú évtizedekig személyesen ismerte őt, és a többi adata pontos. Ha egyszer előkerülne a diplomája, tisztázódhatna. Az biztos, hogy megfordult a híres bécsi kardiológus, Wenkebach intézetében, itt jegyezte el magát az akkor még nem önálló szívgyógyászattal. Ő lett az első, kizárólagosan kardiológus magántanár, már Balatonfüredről. Adyval először a Városmajor Szanatóriumában találkozott 1912 tavaszán. Ekkor alakult meg a főapátság szívgyógyászati szanatóriuma, amelynek élére Kétly Károly professzor javaslata alapján Schmidt Ferenc került. Az I. világháborúban, 1915 májusáig katonaeorvos, majd törzsorvosi ranggal nyugállományba helyezték. Ekkor Füred fürdőtelepe teljes mértékben katonakórházzá vált, és heroikus munkát végzett a sebesültek rehabilitációja terén. Egészen 1952-ig a szanatórium igazgatója maradt, aztán állásából felmentették, 1956-ig magánorvosként működött, majd kivándorolt a családja után Amerikába, ahol 1958. július 29-én elhunyt.

Amint említettük, ő lett az első hazai kardiológus magántanár. Igen illusztris személyek, Hüttl Tivadar debreceni sebész, Verzár Gyula fül-orr-gégész, valamint Fekete Sándor szülés-nőgyógyász társaságában habilitálták e fokozatra „a szív és vérereknek bajai és ezek orvoslástana, különös tekintettel a fizikai orvoslásmódokra” tárgyköréből. Előtte általában a mellkasi bajok vagy a szív- és tüdőbetegségek terápiájából nyerték el ezt a képesítést.

Ezek után részletezzük a költővel való kapcsolatát. Emlékeit többször elmondta, 1944 és 1958 között a különböző újságok örömmel leközlötték. Az utolsó a Magyar Nemzet hasábjain 1958. szeptember 6-án jelent meg, amikor már az emlékező nem volt az élők sorában. Kovalovszky Miklós az említett sorozatának IV. kötetében hozza dr. Schmidt Ferencnek a „Betegem és barátom, Ady Endre” című rövidített memoárját.¹⁷ Alaposan felismerhető benne a „megszépítő messzeség”, ezt Kovalovszky szakszerűen korigálja is. Bár világnézetileg a költő orvos barátai és verseinek értő rajongói általában baloldaliak voltak (Lukács Hugó, Pfeiffer Ernő, Madzsar József, Schuster Gyula, Sarbó Artur a legismertebbek), ilyen jellegű kapcsolat igazolására itt is maradtak bizonyítékok, így a Schmidt doktornak dedikált fényképek. Csorba Csilla többet közöl belőlük nagy ikonográfiai munkájában.¹⁸ Az egyiken ez olvasható: „Schmidt Francinak, jó doktoromnak, szeretett barátomnak Ady Endre”. A feltételezett lappangó képek valószínűleg a tengerentúlra került család tulajdonában vannak. Nagyon érdekesek az 1917-es keltezésű fotók. A Színházi Élet 1917. júliusi számában jelentek meg először, amikor a költő utoljára járt balatonfüredi kezelőorvosánál a lázzal járó influenzáját és bőrbaját kezeltetni. A két képen Csinszkával ketten láthatók a „magyar tenger” partján, ajánló sorok nélkül. De bizonyítékok Ady Lajosnak a már említett könyvében

¹⁷ Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. IV. köt. Bp., 1990. Akadémiai Kiadó. pp. 640–642.

¹⁸ E. Csorba Csilla: Ady – A portrévá lett arc. Bp., 2008. Petőfi Irodalmi Múzeum. p. 74, 116.

olvasható mellékelt sorai: „Dr. Schmidt Ferenc egyetemi m. tanár úrnak, az Ady Endre igaz orvosának és barátjának, ragaszkodó melegséggel Ady Lajos Balatonfüred 1926. V. 15.” Az sem valószínű, hogy minden nyáron ellátogatott volna a gyengélkedő költő a szívbetegek Mekkájába. Vitathatatlan viszont, hogy Schmidt Ferenc Ady kezelésében is ugyanúgy fontos szerepet töltött be, miként a hazai egészségügyben is. Említettük, hogy Rabindranath Tagore Nobel-díjas indiai költőt is ő kezelte 1926-ban, sikerrel. Emlékét angol nyelven neki ajánlott fénykép és egy sétány őrzi. Régi balatonfüredi Mangold-hagyományként könyvet írt a szőlőgyógyomódról,¹⁹ amelynek korábban Mangold Henrik főorvos volt a kezdeményezője. Megszervezte a Balatonfüredi Napokat, amelyeken az ország legkiválóbb szakemberei tartottak előadást. A maga korában fontosnak tartották az „Idült szívelégtelenség” című, 1936-ban megjelent munkáját.²⁰ Igaz, hogy még az EKG-korszak előtti, de az orvosi gyakorlatban rendkívül használható volt. Nagy hangsúlyt kaptak benne természetesen a szénsavas és egyéb fürdők, kiegészítve a szőlőkúrával. Két évvel előzte meg Jakab László és Haynal Imre kardiológiai monográfiáját.²¹ A harmincas évek végén megkapta az egyetemi r. k. tanári titlust. Ez egyben a balatonfüredi szívszanatórium rangjának az elismerését is jelentette.

Kilenc évtizeddel ezelőtt dőlt ki az élők sorából ez a szellemi kolosszus és költözött a halhatatlanságba. Halálának oka és körülményei széles körben közismertek, tehát nem szándékoztunk azokat ki tudja hányadszor felidézni. Lehetőleg tartózkodtunk a poétikai magyarázatoktól és belemagyarázásoktól, a regényes életrajzoktól, valamint a sokszor megismételt betegségi újra-értékelésektől és a kórlapokat helyettesítő képzelt zárójelentésektől. Elvégre itt két kevésbé ismert kezelőorvosról van szó. Schmidt Ferenc tanár gyógyító szerepéről viszont csak a beavatott irodalomtörténészek szűkebb csoportja tud, és az orvosok közül talán a helytörténeti érdeklődésűek. Pedig nem volt jelentéktelen kardiológus, különben a költő és környezete aligha lett volna a munkájával elégedett. Jobb szívspecialistát a hazai mezőnyben nem találtak nála, igyekeztünk hát kissé előrehozni a háttérből, hitelesítve egy eddig ismeretlen dedikáció segítségével. A két orvos között annyi feltétlenül közös, hogy egyikük sem a sokat emlegetett „vérvirágos betegségét” kezelte. Jászi Ferenc doktorról szintén érdemes szólni, ha egyelőre feltételezett újdonság is ebben a soha le nem záruló és kimeríthetetlen életrajzi irodalomban.

¹⁹ Schmidt Ferenc: A balatoni szőlőgyógyomód. Balatonfüred, 1933. Pallay.

²⁰ Schmidt Ferenc: Idült szívelégtelenség. Bp., 1936. Attila-Nyomda.

²¹ Váradi Haynal Imre: A szív és a vérerek betegségei. Bp., 1938. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

BABITS MIHÁLY BETEGSÉGE ÉS ORVOSAI

Márai Sándor írta Babits nekrológiájában: „Babits betegségének története a szellemtörténet egyik legnagyobb példája maradt”. Ma sem jellemezhető tömörebben a költő mérhetetlen kínjainak epikrizise. A bajsorozat, amely a húszas évek elején heveny epehólyag-gyulladással kezdődött, aztán szünni nem akaró emésztési zavarokkal, majd egy tisztázatlan eredetű sokizületi gyulladással, a húszas évek végén valószínűleg tonsillogén szívszövődménnyel, közben kízó vesekő okozta rohamokkal folytatódott, végül a legborzalmasabb, a légutat elzáró rosszindulatú daganathoz vezetett. A szakszerű tracheotómia, a korszerű sugárkezelés, a gyomorsipolyon keresztüli táplálás, a féltően gondos ápolás még három és fél gyötrelmes esztendő adott a költőnek, hogy kiszenvedje a legdrágább gyöngyfüzést, befejezze a *'Jónás könyvé'*-t, megadassék neki a bibliai Jónás és Jób sorsa, amelyről *'Beszélgetőfüzetei'* szaggatott sorokban oly hangtalanul tanúskodnak.²²

Fényképei és a visszaemlékezések alapján elképzelt státusfelvétel szerint az aszténiás és neurotikus Babits alkatilag predisponált volt az emésztőrendszeri bántalmakra, amelyek először 1922-ben szögezték ágyhoz az akkor már országos híré, korábbi békeversei miatt pedig „hírhedt” költőzsenit.

Kaposy Ferenc belgyógyász 1923. január 18-án keltezett leletrögzítése szerint:

„Babits Mihály úr kb. 1 év előtt heves fájdalmakkal, magas lázakkal járó cholecystitisen esett keresztül, amely után az epehólyag duzzanata és érzékenysége majd hosszabb ideig fennállott. Négy nap óta újból fájdalmak léptek fel az epehólyag- és gyomortájon. Gyomrára különben is igen sokat panaszkodik. – Kívánatos volna az epehólyag Röntgen-felvétele, cholelithiasis szempontjából, s a gyomor Röntgen-vizsgálata. Epehólyagtáj jó felvétele.”

Nem valószínű, hogy a kért diagnosztikus vizsgálat megtörtént, különben amikor 1924. november 18-án felvették a Bálint Rezső vezette I. sz. Belklinikára, az eredmény a kórlapra mindenképp rákerült volna.

²² Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 1–2. köt. Bev. és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp., 1980. Szépirodalmi. 689, 479 p.

Kaposy dr. sárgaságról nem tesz említést, így a zárókő utólag is kizárható. Roham esetén akkor még szokásos volt a morfin adása, a mellékelt felvételen is bódulat fátyolozza be a költő tekintetét. A karlsbadi ivókúra és a diéta ellen utólag sem emelhető kifogás, nem volt szerencsés viszont (cholecystitisre) a nátrium salicylicum adása, mert többet ártott a gyomornyálkahártyának, mint használt az epehólyag-gyulladásra. A költő ekkor még harmincöt éves, ez testi regenerációs képességének első nagy próbája, a csupaszellem ember fizikai krízise. Az átmeneti javulás nem sokáig tartott. 1924. november 18-án a Bálint-klinikára került, ahol 1925. január 24-ig feküdt. Kezelői: Kolta Ervin, Förster Gyula, Pogány Alice és Kálmán Sándor doktorok. A kórlap szerinti kibocsátó diagnózis: Polyarthritiis chronica post dysenteriam.

Ezen kissé elcsodálkozhatunk, hiszen Liebermann Tódor gégész tanár konziliáris vizsgálata szerint 1924. november 21-én (tehát felvétele után három nappal) a jól involvált mandulákból nyomásra ömlik a genny, „az ízületi bajjal való összefüggés tehát valószínűbben tonsillogen, mint dysenterias”. Továbbá az 1923-as kiadású Jendrassik-féle belorvostani könyv szerint vérhasnál „sokízületi gyulladás általában a lábadozó stádiumban szokott kifejlődni, akkor is enyhe lefolyással”. Márpedig Babitsnak komoly ízületi fájdalmai voltak magas lázzal és helyenkénti duzzanattal.

A november 23-i bejegyzés szerint az egyébként türelmes páciens torokfájásról panaszkodott, amelyre 2%-os sulfosalicylsavas öblítést rendeltek. Az ízületeire Heilner-féle Sanathrit nevű porckivonatot, és napi 6 gramm nátrium salicylicumot, nátrium bicarbonicummal kombinálva, hogy komoly gyomorpanaszokat ne okozzon.

Post hoc ergo propter hoc; nem értjük a különben kiváló klinikusok makacs ragaszkodását a diszenterias aetiológiához. Miként azt sem, hogy noha Engel Károly, a Jendrassik-könyv reumás láz fejezetének leírója, heveny ízületi gyulladás esetén nem ajánlotta a Bier-féle strangulációs lokálkezelést, Babitsnál már a felvétel utáni napon alkalmazták a jobb kézre és az azonos oldali alszáron. Liebermann tanár ajánlotta a tonsillectomiát, de (sajnos) ez sem történt meg. Nem csodálható, hogy a reumás láz rövidesen recidivált, komoly kardiális szövődéssel.

A kor kiváló kardiológusa, Schill Imre később azt írta Förster Gyulának:

„Babits Mihály szerkesztő urat myocarditisével sokáig észleltem. Ez eleinte Wenkebach-periódusokat mutató vezetési zavarban nyilvánult meg, később már klinice nem észlelhetők az átvezetési idő meghosszabbodásában. Mivelhogy ezen idő teljesen normálissá válását még nem volt alkalmam észlelni, mozgás

tekintetében igen nagy óvatosságot ajánlok. Amennyiben időnként klinice kimutatható zavar mutatkoznék, fekvést és a nála már bevezetett digitális kezelés újból való elkezdését ajánlom, megjegyezve, hogy a digitális mellé strychnint is kapott. Különben nephrolithiasisos görcsrohamai vannak időnkint, melyek csak morhium- vagy hasonló készítmény adására szűnnek. Kiváló tisztelettel kész híve: Dr. Schill.”

Figyeljük a dátumot: 1934. november 2. A kitűnő diagnoszta még semmi utalást nem tesz a stridoros légzésre. S mi történik a következő hónapban! A rádió irodalmi osztályának vezetője előadásra kérte fel a költőt, és a stúdió falai között már a laikusoknak is feltűnik különös küszködése a levegőért, amely lámpalázzal nem magyarázható. 1935. január 2-án ismét a stúdió vendége, ekkor már valósággal zihálja Iliászról a mondanivalóját. Fáradtság, nikotinos hörghurut, bent fullasztó, kint hasító levegő – vélte féltő felesége, Török Sophie. Ám a fulladás néhány napos pihenő után sem szűnt meg, így az ok tisztázása végett január 10-én elmentek Schill tanárhoz a János-szanatóriumba, aki a tőle megszokott alaposággal megvizsgálta, s a légzés jellege, valamint az eosinophilia alapján asztmának minősítette.

Schill Imre a legjobb tudása és lelkiismerete szerint járt el, noha a meglepetési faktornak a legjobb diagnoszta is ki van téve. Zavarta az összképet, hogy kiújultak vesebántalmai, ezek kezelésére április 18. és május 14. között a Révész-szanatóriumban feküdt. 1935 nyarat részben pihenés, részben levegőváltozás miatt az esztergomi nyaralójukban töltötte, a levegődeficit azonban változatlan maradt. Szeptember 19-én ismét felkeresték Schill Imrét, aki ekkor már sejtette a baj okát, ezért a zsidókórházba, gégeszeti konzíliumra küldte. Pollatschek Elemér vizsgálta meg, aki kitűnő laringológus hírében állt – a felső légutak diagnosztikája és gyógytana tárgyköréből szerzett magántanári képesítést –, a gégetükör azonban semmi különöset nem mutatott, így maradt Schill tanár diagnózisa, amely a költő mellett őt nyugtatta meg a legkevésbé. 1936. május 27. és június 2. között Babits a János-szanatóriumban feküdt, feje fölött a diagnosztikai bizonytalanság Damoklész kardja. Schill sürgetésére 1937 tavaszán a zsidókórházban ismét tüzetes gégeszeti vizsgálatot végeztek, megnézte a kor legkiválóbb sebésze, Winternitz Arnold, az ő javaslatára Lénárt Zoltán, s április közepén már egyértelműen nyilvánvaló volt, hogy a nehéz légzést gégeszükület, a gégeszükületet daganat okozza.

A kórkép riasztó, a biztos fulladástól csak palliatív műtéttel lehet megszabadítani. A daganat hírére a legjobb irodalmárok torkát az aggodalom szorongatta: mi lesz velük Babits nélkül?! Lénárt és Winternitz műtétet javasló véleményéhez csatlakozott Förster Gyula, Schill

Imre, Laub László, végül, de nem utolsósorban a belgyógyászok Babitsa: Korányi Sándor. Az orvosok részéről kételynek többé nem volt helye, hangsúlyozták, hogy az idő ezúttal ellenükre dolgozik. 1937 nyarát a nagybeteg költő zugligeti meditációban töltötte, ekkor született egyik legcsodálatosabb verse, a *'Balázsolás'*. Felkészült, hogy miként Szent Balázsét, az ő torkát is késsel fogják „nyiszálni”, de arra is, „hogy nem is olyan nagy dolog a halál”. Megnyugodott, most már csak megfelelő operatőrt kellett keresni. A dunántúli születésű Klopstock Róbert, a híres mellkassebész, Sauerbruch tanítványa, Rudolf Nissen professzort ajánlotta, a berlini mester egykori jobbkezét, akit – Sárközi György szavaival – „a barátok Konstantinápolyból hívták az operációs asztalhoz”. Nissen személyében a legjobb hazai szakorvosok is megbíztak, tudták, mit és hogyan tud – ő elvállalta és tudta, mire vállalkozik. Következett a műtét előkészítése és kivitelezése. A zsidókórházban megröntgenezték, a János-szanatóriumban EKG-vizsgálatot végeztek, 1938. február 8-án a reggeli konzílium tagjai: Nissen, Winternitz, Schill és Laub. A nem könnyű operáció február 10-én délelőtt 9 órakor kezdődött a Park-szanatóriumban, helyi érzéstelenítéssel kb. másfél óráig tartott.

Nissen bravúros beavatkozással eltávolította a trachea felső részére tapadó térszűkítő képletet, és a szegycsont felső peremének magasságában kanül behelyezésére alkalmas ablakot képezett a légcső frontális porcfalán. A nagy sebész a nagy költőnek rajzban magyarázta meg a műtét milyenségét, az ábra Babits beszélgetőfüzetei első kötetében található. A költő kanülon át levegőhöz jutott, tisztelői is fellélegeztek. Április 7-én hagyta el a Park-szanatóriumot, közben Nissen javaslatára március 8-án elkezdték a röntgenbesugárzást. A dozírozás rekonstrukciója, a szövettani lelet másolatának megszerzése, a daganat hisztológiai tisztázása, a kiindulás valószínűsítése döntően Gyenes György onkológus professzor érdeme, aki *'Adatok Babits Mihály betegségéhez'* címmel szakszerűen írta meg kutatásainak eredményét.²³

Nissen a besugárzást eredetileg a stockholmi Karolinska Intézetben, vagy a párizsi Curie alapítvány laboratóriumában akarta végeztetni. Basch Lóránt, a kórtörténet leírója szerint, ekkor Bársony Tivadar az általa készített „trachea átvilágítás és felvétel” (Pesti Izraelita Hitközség Kórházainak Központi Röntgenintézete) kíséretében – konzílium céljából – szövettani metszeteket is küldött a svéd fővárosba, ahol nem kisebb szaktekintélyek tekintették meg, mint Elis Berven és Forssel professzor. A daganat sugárérzékenységének megítélésében tévedtek, de ez a szomorú tényeken mit sem változtatott. Tény viszont, hogy megmaradtak a szövettani metszetek, aminek jelentőségét nem kell külön hangsúlyoznunk. A

²³ Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez. In: Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Kelevéz Ágnes. Bp., 1983. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda Kiadó. pp. 293–298.

kórtörténet (német változatban), valamint az említett trachea-felvétel még 1938-ban visszakerült a szakadék szélén álló Magyarországra, de Bervennek Basch Lóránthoz írt kísérőlevele nem tesz említést a szövettani metszetekről.

A hisztológiai lelet hiánya készítette Gyenes professzort, hogy 1980-ban levéllel forduljon Elis Berven utódjához, J. Einhorn igazgatóhoz. A levélváltás alig remélt meglepetést szerzett. Előkerültek a szövettani metszetek, amelyekről Einhorn professzor docense, C. Silberwärd készséggel készítettett mikrofelveleket és azt szakvéleményével együtt elküldte magyar kollégájának. A svédek példás rendszeretetének és Gyenes György professzor nyomra vezető ügybuzgalmának köszönhetően birtokában vagyunk a kórkép „hiányzó láncszemének”.

Visszatérve a palliatív sugárkezelésre, Nissen professzor még rádiumtubusokat is akart küldeni, bár a budapesti Röntgen és Rádiumintézet ekkor már rendelkezett a megfelelő felszereléssel. Czunft Vilmos igazgató és Révész Vidor főorvos a költőt a kor követelményeinek megfelelően előbb röntgen-, majd rádiumkezelésben részesítette. Ez, noha a daganat nem bizonyult sugárérzékenynek, a gyors progressziót, az esetleges áttéteket mégis hátráltatta. Sajnos, 1940 őszén a daganat a nyelőcsőt annyira komprimálta, hogy a kontrasztanyag alig mutatott lument, így gyomorsipoly képzése vált szükségessé a pépes táplálás céljából. Haláláig ezen át táplálták a *'Jónás könyve'* költőjét.

A szakszerű sugárkezelés után még volt ereje lemenni Itáliába, hogy átvegye a Dante-fordításért járó San Remo-díjat, de – mint Bíró Imre dr. tanulmányából kitűnik – az út nagyon megviselte. 1941 tavaszán többször feküdt az esztergomi városi kórházban, ahol állandó orvosi segítségre szorult.

*

A nagy költő viszonylag rövid életének utolsó tavaszán, 1941. április 10-én gépkocsin érkezett az általa annyira szeretett „szent és gyámoltalan városba”. Baljós jelentőségű, hogy pont e napon indultak el a magyar csapatok Jugoszlávia ellen, s ezzel elkezdődtek a fővárosban az egyre gyakoribb légiriadók, bombázások. Másrészt az esztergomi Előhegyen lévő nyári lakhely viszonylagos alkotói nyugalmat jelentett a gyakori látogatásoknak kitett „különös hírmondónak”. Akkor már három éve túl volt az életmentő gégeműtéten, kétszer is elvesztette hangját és csak a beszélgetőfüzetei, a papírcsíkokra írott közlései révén tartott kapcsolatot a környezetével. Fél esztendeje pedig gyomorszondán át táplálkozott, így még inkább vágyott a nyugalomra, a magányra, amelyet a nyüzsgő főváros nem biztosíthatott neki. Noha több nyáron gyengélkedett az árnyas kerti verandán, addig nem alakult ki szélesebb

körü kapcsolat az esztergomi orvosokkal.

Az 1941. április 10-től augusztus 3-ig tartó hónapokban ezt sajnos bőven „pótolhatta”, bár a helyi Vaszary Kolos Kórháznak csak két alkalommal volt rövid ideig lakója. Szerencsére mindkét „Fejlap” megmaradt. A feleség, Török Sophie eddig ki nem adott kézírásos naplójából tudjuk, hogy április 10-én Babits a városba érkezve olyan rosszul lett, hogy egyenesen a kórházba kellett szállítani. Egyetlen ismerős doktora a gégész Kiss Ernő volt, aki két évvel korábban, direkt a költőre való tekintettel bejárt a Rókusba, hogy Laub László főorvostól a minél kíméletesebb kanülcserét elsajátíthassa. E műveletre most is sor került. A gépkocsirázás okozta vesegörcseire Domopon injekciót kapott. Mivel külön urológusa a kórháznak akkor még nem volt, a katéterezést és altatást mindig a leghamarabb elérhető orvos végezte. Az apácánővérek férfiak esetében erre nem vállalkoztak. Örök rejtély marad, hogy a mindvégig vesekő kórismével kezelt költőt a fővárosban soha nem mutatták meg az akkori Európa egyik legjobb vesesebészének, Illyés Géza professzornak. Az esztergomi háromnapos ápolás után az illusztris beteget „Observatio” diagnózissal az otthonába engedték. A városban lévő gyakorló orvosok közül a kapcsolatot először Berényi Zsigmond tisztiorvossal vették fel, aki hivatalnoki teendői mellett „hivatalos” gyógyító feladatot is ellátott, csak nem a Simor Szanatóriumban, ahogy arra Belia György tévesen utal.²⁴

Az esztergomi gyógyintézet akkor „Sz. kir. város egyesített Kolos és Simor Közkórháza” néven szerepelt, orvosi ellátását saját alkalmazottai biztosították. Berényi főorvos pedig nem szerepel a korabeli névjegyzék szerint az egyesített kórház keretében. Igaz viszont, amit Babits jegyzett le róla: „Ez a Berényi itt zsidó származása dacára vármegyei tisztii főorvos, és annyira szeretik, hogy megtartották”.²⁵ Az 1942-es címtár szerint még a „kivételezettek” között szerepelt, de sajnos a vészkorszakot nem élte túl.

Kegyetlen sorsa kétszer ítélte teljes némaságra: 1938. február 10-től március közepéig, majd 1940. október 12-től december 16-ig. Főleg ezekből az időkből valók a papírcsíkokra jegyzett *'Beszélgetőfüzetei'*, amelyeket Belia György két vaskos kötetbe osztott, és 1980-ban jelent meg.²⁶ Az 1938-as évi kötet közel hétszáz oldalnyi, az 1940/41-es (mivel az ujjhegyével elzárt kanül segítségével való suttogás is fárasztotta) több mint 400 oldalt tesz ki, kolumna szélességű szedéssel. Aki olvassa, a halhatatlan szellem és a halandó test párharcának páratlan irodalmi dokumentumát csodálja.

A költőnek ekkor nem a nyelési, hanem a vizeleési nehézségek jelentették a legfőbb

²⁴ Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 2. köt. Bev. és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp., 1980. Szépirodalmi. p. 288.

²⁵ Uo. p. 229.

²⁶ Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 1–2. köt. Bev. és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp., 1980. Szépirodalmi. 689, 479 p.

gondot. Schill tanár javaslatára morfium helyett az atropinmentes Domopon injekciót kapta. Kisebb fájdalom esetén megtette a Steralgin injekció is, mindezek beadására a feleséget már kiképezték. Az amidazophen tartalmú Ditonal kúp szintén kéznél volt, a beteg költő saját magának helyezte fel. Hazaszállítása után másnap felhívták Berényi doktort, aki sikeresen megkatéterezte, majd morfinmentes fájdalomcsillapítókkal látta el. Schill tanár minden valószínűség szerint erről már értesítette. Az eredmény nem maradt el, elég volt a költő szövegét telefonba olvasni: „semmi komoly fájás nincs, csak az ami akkor is volt, mielőtt a délutáni jött. Ez a fájás talán az inger mostani formája. Az én érzésem, hogy felesleges volna feljönni, csak megnyugtatósnak hívjuk fel”. Az volt a költő kívánsága, mielőtt fájdalomcsillapító injekciót kapna, beszéljék meg telefonon Berényi doktorral. Az atropinmentes morfium, a steralgin, codein és egyéb alkaloidák nemcsak hólyagürítési, de székelési nehézségeket is okoztak, ezt először ricinusolaj adagolásával próbálták megelőzni, sikertelenség esetén beöntések váltak szükségessé. A katéterezéshez hasonlóan idegenkedett tőle. Ezt a kórházból feljáró Misi ápoló, azaz Tingyela Mihály végezte a legtöbbször. Majd április 29-én belázasodott. Ekkor újra kereste a telefonkapcsolatot Schill tanárral, aki különben mind az esztergomi utat, mind a morfiumkészítmények adását egyaránt ellenezte. Hasonló véleményen volt Förster Gyula, a János Szanatórium belgyógyásza, Schill barátja és állandó kardiológiai konzultánsa. A költő a lázra Ultraseptylt szedett, ami akkor nagyon újszerű terápia volt. A hatás nem maradt el, másnap már a hőmérséklet normalizálódott. Nincs jelezve, mennyit szedett és milyen formában! Utána spontán tudott a kacsába vizelni, még humorizálni is támadt kedve, amikor e két sort papírra vetette: „Léda a hattyúval / Mari a kacsával...” Mari volt az egyik házi ápolója. Berényin kívül főleg Kiss Ernő járt fel hozzájuk, aki gégekanül-csere mellett jégkockákkal is ellátta a beteget, de szükség esetén a katétert is ügyesen felhelyezte. Kézügyességét még e sorok írója is tapasztalta, amikor a manduláitól megszabadította.

Kanülcseré, vesekőroham miatti morfininjekciók, katéterezés, megannyi válogatott gyötrelém. „Már csak a szeme élt” – emlékezik vissza két esztergomi ápolója: Gabi nővér és Misi beteghordozó, akinek nevével Babits beszélgetőfüzeteiben gyakran találkozunk.

A költő-szerkesztőt nemcsak testi bajok gyötörték, tartott a fővárosiak „szemrehányásától”, ezért kérte feleségét, ne hívja fel Schillt „mert erőszakoskodni fog, hogy azonnal menjünk vissza Pestre, a Jánosba, a vizsgálatokat megcsinálni. Ő biztosan szökevénynek tekint”.²⁷ Természetesen nem nehezteltek rá, csak féltették. A János Szanatórium Budán, a Városmajor utcában volt, a belgyógyászatot Förster Gyula vezette.

²⁷ Babits Mihály beszélgetőfüzetei. 2. köt. p. 314.

Kitűnő felszereltségükre jellemző volt, hogy az EKG-vizsgálatot még a nagyműtét előtt is ott végezték. Amióta Babitsék a pesti Reviczky utcából átköltöztek Budára, az Attila utcába, már csak a könnyebb megközelíthetőség kedvéért is főleg a jobb parti szanatóriumokat (János, Siesta, Révész, Svábhegyi) vették igénybe.

Visszatérve Esztergomba, május első hetében felvetődött, hogy Berényi mellett fel kellene venni a kapcsolatot a helyi kórház belgyógyászával, Rajner János főorvossal is. A költő ezt így indokolta: „De ha valamikor pár napra le kell menni a kórházba ami előfordulhat, nyilván Rainer (sic!) fog kezelni, s örülni fogok, hogy B-n kívül más is lát”.²⁸ Közben a katéterezés okozta hólyaghurutra Cystural tablettát szedett, amely vörösre festette a vizeletet. Fájdalomcsillapításra kipróbálták a Karil és Novalgin tablettákat, mérsékelt eredménnyel. A vizelet inger csökkentésére a Steralgin injekció bizonyult jónak, de a szájszárazság miatt állandó szomjúság gyötörte, a folyadék viszont újra feltöltötte a hólyagot. Éjjelre rendszerint Domopont kapott, a hatásával elégedett volt. Május 9-én, tisztázatlan okokból a költő nagyon kifakadt Berényi főorvos ellen: „Van más orvos is ezen a vén hülyén kívül, ő rontott el, semmihez sem ért”. Majd megenyhülve így folytatta: „igazságtalan vagyok a sok fájdalom között, de nem akarok annyira igazságos se lenni, hogy föláldozzam magam a Berényi iránti udvariasságnak... Nem azért akarok kórházba menni, mintha Berényivel nem volnék megelégedve, hanem mert közel van a teljes felszerelésű kórház”. Kétségtelen a Kolos az Előhegy lábánál, közvetlenül a levezető út mellett fekszik, minőségét már kipróbálta. Azt sem tartjuk valószínűnek, hogy Berényi főorvos megpróbálta volna erről lebeszélni. Mindez a beteg rendkívül érzékeny lelkiállapotával magyarázható. Rajner főorvos fel akart érte menni, de azt is fölöslegesnek tartották:

„A kórházban úgyis megvizsgál. S nem eshetne rosszul Berényinek? Ha a kórházban vizsgál, az hivatalos kórházi ügy: ez meg esetleg nem hathat Berényire úgy, hogy bizalmatlanság vele szemben? Nem kellene-e szólni esetleg Berényinek s megmondani, hogy holnap lemegyek a kórházba: s Rainer följön értem?”

Tehát a Berényi elleni kifakadás szerencsére csak papíron maradt. Az viszont naivság volt, mintha „majd Rainer csak megadja a diagnosist a kórházi vizsgálat alapján, s aztán Berényi kezel tovább” – ahogy a költő elképzelte. Rajner főorvos szívesen látogatta és kezelte betegeit háznál, másrészt akkor még mások voltak az írott és íratlan szabályok. Majd így folytatódik: „Nincs semmi baj ha Berényi értesül lépéseimről. Berényi nem kezelhet a kórházban, és ezt

²⁸ Uo. p. 319.

nem is igényli”. Ami a kinti ténykedését illeti: „Berényi különben ezt úgyis megteszi, akkor is ha rosszban van Rainerrel, mert ez orvosi szokás és kötelesség”. Ez így van elsősorban elsősegélynyújtásnál, sürgősségi ellátásoknál, de tartós kezelésnél már aligha. Ott már az orvosi rátartóság szintén szerepet játszik.

Az aggódó látogatóktól a költő Esztergomban sem tudott elrejtőzni. Május 18-án Schill tanár lejött Esztergomba, de konzultálni már csak Berényi főorvossal tudott, aki a továbbiakban nem volt a kezelőorvosa. Másnap, azaz május 19-én Babits befeküdt az általa kezelésre alkalmasnak tartott helyi gyógyintézetbe. Szavai szerint: „ez nagyon kellemes és modernül felszerelt kórház. A szoba éppoly szép, kedves és kényelmes volt, mint akármelyik szanatórium. Vaszary Kolos alapította”.²⁹

Széklete csak beöntéssel volt. Meditálása a következő:

„Mért kerülendők a morfium és rokonai? Azóta rájöttem, hogy a vizeletre tényleg csak az atropinos készítmény van rossz hatással, a domopon pl. nem.”

Lényegében Schill tanár véleményét tükrözi, a saját tapasztalatai alapján. Ez alkalommal is az esztergomi sebészetre került, mert ott volt hely. Egyben a kórházigazgató Eggenhofer Béla sebész főorvos betege lett. Az 1951. június 3-i dátumú fejlapon, osztályvezető főorvos helyettesi minőségben a „Penkoff” név olvasható, azé a Penkov Iváné, aki sebészi pályafutását Esztergomban kezdte, majd veszprémi főorvosként fejezte be. A költő a leromlott állapota miatt roborálásra szorult, vitaminokat kapott, a beszélgetőfüzet szerint „a Vitapricot Szent-Györgyi Albert nevével hirdetik”.³⁰ A Nobel-díjas tudóssal Török Sophie személyesen is megismerkedett, róla elragadtatással beszélt. Neuralgiás jellegűnek tartott panaszokra a beteg enterosolvens nátrium-szalicilát tablettákat kapott.

E kúrával kapcsolatban felmerült egy orvos neve, akinek kilétét részben sikerült tisztázni. Antalóczy doktorról van szó, 1941 májusában. A keresztnév sehol nincs kiírva, de Belia jegyzékében Zoltán szerepel. A kiváló kardiológus nem lehetett, ő ezt levélben is megerősítette. Már csak azért sem, mert Babits halála évében kezdte az egyetemi tanulmányait. Az esztergomi Vaszary Kolos Kórház orvosgyakornokok törzskönyvében olvasható egy Antalóczy Sándor, aki 1915-ben született és 1941-ben végzett. Tehát Babits Mihályt „cselédkönyvesként” kezelte, erre történik is utalás. Az 1942-es kamarai névjegyzékben (sem a későbbiekben) már nem található. Valószínűleg őt is a háborúban

²⁹ Uo. p. 352.

³⁰ Uo. p. 370.

eltűntek listáján kellene keresnünk, ha volna ilyen megbízható kimutatás.

A második kórházi tartózkodás után, ahogy azt várni lehetett, Berényi doktor látogatásai elmaradtak, Rajner főorvos lépett a helyébe. Ez megint csak érthető, jobb, ha egy kézben összpontosul a kezelés, ami nem zárja ki a szakorvosi konzultációkat. Török Sophie szerint a beszélgetőfüzetekben lévő Babits-szöveget Centula nővér olvasta Rajner főorvos telefonjába:

„Kedves Főorvos úr, nagyon rosszul vagyok. Tegnapelőtt este óta nem volt vizeletem, irtózatosan feszít, mit lehetne csinálni, hogy megkönnyebbüljek? A katéter, attól félek, megint nem sikerülne, mint ahogy a kórházban sem sikerült. Próbáljak talán venni azokból a belladonnás kúpokból, amiket Antalóczy doktor úr hozott akkor? S mikor és hol hívhatnám föl leghamarabb a főorvos urat, hogy beszámoljak az eredményről? A másik kérdésem: nagyon szomjas vagyok, ihatom? Nem teszi a feszültséget még nagyobbá, még kínosabbá? Attól félek, hogy a tegnap a vesekő elzárta a kivezető utat, lehet ezen segíteni?”³¹

A *'Beszélgetőfüzetek'* említ egy névtelen esztergomi papköltőt, aki Mécs László levelét „csempészte be” a kórházba. A reverendás poéta Városi István volt, aki hosszú ideig látta el a Kolos-kórház lelki gondozását.

Babits pszichésen is szenvedett, feszülést érzett továbbra is, pedig a vizelete észrevétlen elfolyt. Rajner főorvos állandó katétert akart felhelyezni, de a költő ezt ellenezte. A tapasztalt belgyógyásznak nem volt szerencséje ezzel a manuális művelettel. Nem jött létre a Schill-Rajner konzílium sem. A költő a fájdalomcsillapítók mámorában is elég tisztán ítélte meg alhasi fájdalmainak összetett eredetét. Okai: a már korábban kimutatott vesekövek kisugárzása, a katéterezések okozta hólyagbántalom, a gyomorsipoly, amelyből a szonda gyakran kicsúszik, a körötte való kisebesedés, a vizelet- és székrekedés, a merev kényszerfekvés. Egyedül a csontáttétekre nem gondolhatott. A Rajner főorvos által feltüntetett lumbágó csak „fedődiagnózis”, ezzel többé-kevésbé mindnyájan tisztában voltak. A beteg nyugodtan konstatálhatta, nála kábítószer-megszokásról nincsen szó, mert fájdalomszünetben nem hiányzik az injekció.

A június 3-i fejlapon a feltüntetett kórisme: Cc. laryngi. Neuralgia. A kórházi dokumentumról derült ki, hogy a költő semminemű biztosító intézetnek nem tagja, ezért javasolta Rajner főorvos Török Sophie-nak, szükség esetén béreljen inkább szobát a Simor utcai Legényegyletben, mert „nem kerül többé a feljáró orvos, mint a szoba”, ami fordítva is

³¹ Uo. pp. 404–405.

igaz. Az orvosnak viszont a megközelítés egyszerűbb.

A panaszok változatlanok, amiről így számolt be:

„...vizezési nehézség akkor támadt, amikor az első két morfiumos injekciót kaptam, s annak tulajdonítottuk. Akkor nem is kaptam több morfiumot, de a hólyag nem jött rendbe, csak nagyon lassan: ciszturált kellett szednem. A javulás – körülbelül akkor lett teljes – azonban lassan mégis előrehaladt, s mikor a rendszeres domopon-injekciókat kezdtem kapni, s javulás folytatódott s egészen teljessé vált. (Úgy hogy kizártuk akkor azt a gondolatot, hogy a dolgot a morfium okozhatta volna, inkább atropinra gondoltunk, amely az első két oltásban szerepelt.) A domopont tovább is szedtem, a vizelettel sokáig semmi baj nem volt: csak a napokban állt be újból a nehézség, de akkor alaposan, hogy egyáltalán semmi vizelet nem jött, a hólyag veszedelmesen feszült, nagy fájdalmaim és görcseim voltak, végreis katéterhez kellett folyamodni, s azóta csak katéterrel sikerült³² – írta Schill tanár úrnak július 6-án, de ne keressünk benne logikát, mert ahogy ő maga megállapította: „a beteg embernek megvan a maga pszichológiája”.

Minden erőfeszítés ellenére júliusban az állapota rohamosan romlott. Hozzá tartozói, ápolói szinte kimerültek. Ismét felmerült a legényegyleti szoba, de az semmit nem oldott volna meg. Basch Lóránt és Schill tanár egyre inkább szorgalmazták a fővárosba való visszaszállítást. Egyetlen ember ellenezte, maga a beteg. „Én szívesebben itt maradnék Esztergomban” – írta, de augusztus 3-ára már teljesen magatehetetlenné vált és öntudatlan állapotban, mentővel szállították régi helyére, a budai Siesta Szanatóriumba, ahol másnap befejezte a hihetetlen szenvedésekkel járó földi pályafutását.

Halálát nyilván a daganattal járó cachexia, fájdalmait főleg a csontbeli áttétek okozhatták, de nem kis mértékben járultak hozzá belgyógyászati bajai is. Hogy a betegségei alatt hányszor lázasodott be, milyen szövődmények gyötörhették (pl. a nem éppen steril katéterezés következtében), kórlapok híján csak sejthetjük. Mert nem került be a szemérmes ember beszélgetőfüzeteibe. A korántsem teljes, vázlatosan ismertett szenvedéseit sztoikus nyugalommal tűrte.

„Ím, a nagy lélek válasza a létre
s a művésze, hogy megérte
poklot szenvednie”.

³² Uo. p. 413.

A fenti sorokat Illyés Gyula írta Bartók zenéjéről, de ugyanúgy érvényesek Babits Mihályra. Egy barbár kor megváltójára.

Bibliográfiai forrás:

Babits Mihály bibliográfia. Összeáll.: Stauder Mária, Varga Katalin. Bp., 1998. Argumentum – Magyar Irodalom Háza – MTA Irodalomtudományi Intézete. 809 p. (A Magyar Irodalmi Múzeum – Petőfi Irodalmi Múzeum – bibliográfiai füzetek. XX. századi magyar írók bibliográfiái)

Genealógiai adalék:

Gutai Miklós: A szekszárdi megyei kórház létrehozása és az intézet első orvosa: Babits Mihály dédapja. = Orvosi Hetilap 118 (1977) No. 41. pp. 2473–2476.

Babits Mihály betegségéről szóló szakirodalmi forrásokból:

[Bródy Lili] ry-li: Kétórás gégeműtétet végeztek Babits Mihályon. = Magyarország 45 (1938) No. 33. p. 4. – *Nissen nyilatkozata.*

Ma délelőtt megoperálták Babits Mihályt. Nissen és Winternitz professzorok végezték a kitünően sikerült műtétet. = Az Est 29 (1938) No. 33. p. 11.

Illyés Gyula (szerk.): Babits emlékkönyv. A Babits-bibliográfiát összeáll.: Sárkány Oszkár. Bp., 1941. Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt. 311 p., [16] t.

Tarcsay Izabella: Babits Mihály személyisége a Rorschach-felvétel alapján. = Magyar Pszichológiai Szemle 14 (1941) pp. 147–151. és klny.

Marék Antal: Babits és az orvos. = Magyarország 50 (5) (1943) No. 229. p. 4.

Basch Lóránt: Indulás az öregkorba. Emlékezés Babits Mihály utolsó életszakaszára. = Jelenkor 3 (1960) No. 5. pp. 97–104. – *Móriczról is.*

Rudolf Nissen: Helle Blätter, dunkle Blätter. Erinnerungen eines Chirurgen. Stuttgart, 1969. Deutsche Verlags-Anstalt. 398 p.

Scheiber Sándor: Babits Mihály műtete Nissen professzor emlékirataiban. = Élet és Irodalom 16 (1972) No. 16. p. 6.

- Gál István: Klopstock doktor, Babits világirodalmár orvosa Dombóvárról. = Tolna megyei Népújság, 1975. márc.
- Csukly László: Babits Mihály és Esztergom. Tatabánya, 1980. József Attila Megyei Könyvtár. 68 p., 8 t. (Komárom megyei honismereti kiskönyvtár 6.)
- Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez. = Communicationes de Historia Artis Medicinae – Orvostörténeti Közlemények. Vol. 93–96. (1981) pp. 193–200.
- Szállási Árpád: Babits betegségei a tracheotomia előtt. = Orvosi Hetilap 122 (1981) No. 36. pp. 2235–2239.
- Kenéz János: Elhunyt R. Nissen. Aki Babits Mihályt operálta. = Orvosi Hetilap 122 (1981) No. 46. pp. 2853–2858.
- Szállási Árpád: Babits esztergomi ápolói. = Új Tükör, 1981. No. 19. p. 45.
- Mint különös hírmondó. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Kelevéz Ágnes. Bp., 1983. PIM – Népművelési Propaganda Iroda Kiadó. 420 p.
- Bíró Imre: Babits Mihály szenvedései. = Orvosi Hetilap 124 (1983) No. 48. pp. 2937–2939.
- Gyenes György: Adatok Babits Mihály betegségéhez. = Orvosi Hetilap 124 (1983) No. 48. pp. 2942–2946.
- Győry Aranka: A költő és betegsége. = Orvosi Hetilap 137 (1996) No. 40. pp. 2215–2216.
- Török Sophie: Naplójegyzetek. Vál. szerk. és a jegyzeteket írta: Téglás János. Bp., 1996. Tótfalusi Tannyomda. 376 p. (A nyomdaipari szakközépiskola kiadványai 23.)
- Czeizel Endre: Babits Mihály családfájának kreatológiai értékelése. = Alföld 48 (1997) No. 5. – *Online:* <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00017/czeizel.html>
- Gyenes György: Kosztolányi és Babits sugárkezelése. Szépirodalmi, életrajzi és egyéb emlékek. = Magyar Tudomány 43 (1998) No. 11. pp. 1354–1366.
- Fogarassy Miklós: Babits a halálos ágyon. = Somogy 27 (1999) No. 5. pp. 466–471.
- Németh Attila – Rihmer Zoltán – Harmati Lídia: Babits Mihály személyisége. = Új Dunatáj 8 (2003) No. 4. pp. 14–26.
- „...kínok és álmok közt...”. Babitsról. Szerk.: Sipos Lajos. Bp., 2004. Akadémiai Kiadó. 323 p. (Babits könyvtár 7.) – *Szállási Árpád: Babits Mihály belgyógyászati kórtörténete c. tanulmányával.*
- Magyar László András: Babits és a cethal. = Medicalonline, 2007. máj. 1. – *Online:* http://www.medicalonline.hu/cikk/babits_es_a_cethal
- Farkas Zoltán: Emlékeimből I–II. = Új Forrás 40 (2008) No. 3–4. – *Online:* http://www.jamk.hu/ujforras/0803_18.htm

Közelítések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján. Szerk.: Nédli Balázs, Pienták Attila, Sipos Lajos. Szombathely, 2008. Savaria Univ. Press. 543 p. (Babits kiskönyvtár 4.)

Szállási Árpád: A beteg Babits utolsó hetei Esztergomban. = Ekór-Lap, 2008. Online kiadvány: http://www.ekor-lap.hu/babits_utolso_hetei_esztergomban

Flesch István: Aki Isztambulból jött Babits Mihályt megoperálni – Flesch István. = Remény 13 (2010) No. 3. pp. 77–80. – Online: <http://www.remeny.org/remeny/2010-3-szam/aki-isztambulbol-jott-babits-mihalyt-megoperalni-flesch-istvan/> – *Rudolf Nissenről.*

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ BETEGSÉGE ÉS ORVOSAI

A halhatatlan Kosztolányi Dezső a legderűsebb költőink közül való. Látszólag, legalábbis. Tegyük csak képzeletben a mindig huncutkásan mosolygó bohém fényképarcát Ady fedelmien gögös és komor, Babits riadtan vibráló, Juhász Gyula mélán merengő, vagy József Attila zsenitűző tekintete mellé – a különbözőség szembeötlő. Az sem lehet véletlen, hogy legnagyobb humoristánk, Karinthy Frigyes volt a legjobb barátja, vásott kölyökként pukkanították olykor (akár villamoson is) a gyanútlan pesti polgárokat, tekintélytiszteletlenségért nem kellett a szomszédba menniük. Kancsal rímeiket remekeltek, aligha létezett oly kacifántosan hangzó név, amelyet ne tudtak volna intarziás bravúrral egyetlen mondatba improvizálni. Gyakran játszották el a *'Szegei vérmatiné'*-t, ahol képzeletben a közönség fölkoncolja mindkettőjüket, Kosztolányit a versekért, Karinthyt a humoros jelenetekért. Groteszk ötletüknek mindig nagy sikere volt. Sokszor bemutatták, hogyan fognak öregen és gügyén egymással társalogni a szenilitás végső határán. Sajnos, tévedtek. Alig múltak ötvenévesek, s örökre lezárult írói pályafutásuk.

Kosztolányi, akinél senkire nem illik jobban Buffon híres mondása, hogy „a stílus maga az ember”, könnyed eleganciával tudta elbűvölni kortársait. Olyan ellenpólusú lángelméket is, mint Babits Mihályt vagy József Attilát. Csak orvos barátai és felesége tudták, hogy a kedvesen kihívó póz mögött mekkora szorongás, milyen hipochondria rejtőzik. Betegesen félt minden fertőzéstől, különösen a könnyű kalandok kínos következményeitől. Tegyük hozzá, ettől nem alaptalanul. Ám akkor is bújta az orvosi lexikonokat, akár voltak panaszai, akár nem. Különösen unokaöccsét, az ideggyógyászt, Brenner József doktort (aki Csáth Géza néven már befutott novellairó és zseniális zenekritikus volt), a Moravcsik-klinika különös reménységét gyötörte kérdéseivel és kétségeivel, de jutott belőle a Szent István Kórházban dolgozó Kosztolányi Árpádnak, s a Rókusban gyógyító Rajz Sándornak is. Felesége, Harnos Ilona 1912-ből azt írta: „Dide fertőzéstől fél, fél, hogy kezét fogott valamelyik vérbajos barátjával és úgy fertőződött”. Érdekes, hogy mindig az extragenitális fertőzéstől félt, pedig hogy rajongott a kis szobalányokért. „Tudja, pontosan tudja, hogy ez a félelem esztelen és oktalan, de nem tud szabadulni félelmétől. Álmából ébredő orvos barátjának, öccsének egyetlen szavára megnyugszik” – jegyezte le az írónő feleség. Olykor egy Dosztojevszkij-hős

pózában tetszeleg. „Azért kell bűnt elkövetni, hogy vezekelhessen. Mámor után jöjjön a csömör.” *'A szegény kisgyermek panasza'* (1910) egy gyermekien tisztalelkű felnőtt férfi gyönyörű költői megnyilatkozásai voltak. A doktor bácsi itt még „áldott aranyember... Ő ír medicinát, keserűt, édest, sárgát, vagy lilát”, ő a „titkok tudója és csupa titok”.

Míg a halálos kór hatalmába nem kerítette, két orvos állott igazán közel Kosztolányihoz. Az egyik az unokaöccse, Csáth Géza volt, akivel összefűzte anyai ágon a Brenner–Decsy rokonság, s a narkómánia iránti fogékonyság. A morfinista Csáth Géza tragédiája ismeretes (a jelen kötetben külön is szólunk róla). Kosztolányi szerint még nem volt a végzetes szenvedély rabja, amikor az *'Ópium'* című híres novelláját írta, ám benne lappangott a mesterséges eufória iránti sóvárgás. A morfin viszont, akár a pupillákat, az író látóterét is beszűkíti, így „Csáth Géza az egészsége idején volt álomlátó, aztán csak a földre tekintett”. A mámorban művészete csak hanyatlott. Így látta a költő unokaöccse végzetét, együttérzéssel, mentegelve, mintha csak érezte volna, hogy egyszer neki is szüksége lesz a fájdalomcsillapító oltásokra.

A másik kivételes orvos barátja Ferenczi Sándor volt, aki rendkívül vonzódott a művészetekhez és a művészekhez. Kosztolányitól tudjuk, hogy Krúdy Gyulát csodálta leginkább (pszichoanalitikus és esztétikai alapon egyaránt joggal), Ferenczi hívta fel a költő figyelmét D. H. Lawrence mélylélektani művészetére, az a Ferenczi, akinek nevét már korábban Freudé mellett emlegették, akinek köszönhetően Budapest a lélekelemzés egyik fővárosa lett, s úgy emlegették Bécs mellett, „mint valaha az ókorban Athént és Rómát”. Csodálta Freudot, aki talán az „utolsó világtörténelmi csalódást mérte az önhitt emberre, aki, miután Keplertől megtudja, hogy a naprendszernek nem a Föld a központja, s Darwintól, hogy teste az állatokéval rokon, Freudtól – mély döbbenetére és érthető felháborodására – arról volt kénytelen értesülni, hogy lelkét is könyörtelen törvények igazgatják”. Ferenczi vállalkozása a nemiség elméletéről Freud után is hősi merészségnek tetszik – írta róla Kosztolányi a nekrológiájában. A pszichoanalízis Kosztolányi művészetére is erősen hatott – az *'Édes Anna'* tanúskodik róla.

Az élet minden szépségét igazán élvezni tudó, atlétatermetű, másoktól a sikert sohasem irigylő sikerember valódi rablógazdálkodást folytatott kivételes tehetségével. Vers, novella, regény, tárca, kritika, műfordítás, nyelvművelés, irodalmunk képviselője külföld felé (PEN Club) szinte életeleme volt, miként a társaság, a társadalmi élet, amelynek varázslatos szereplője tudott lenni. Ehhez a felfokozott bioritmushoz szüksége volt vélt és valódi serkentőkre, így számolatlanul szívta a cigarettákat, védte a feketét, minél koncentráltabb koffeintartalommal, és (sajnos) korán megkóstolta a kokain mámorát. Hogyan is írta a játékos *'Csacsi rímek'* rendhagyó epigrammaiban?

„Csodálkozol a kokainistán,
s nem érted?
Gondolkozzál az okain is tán –
s megérted.”

Kevesen sejtették ennek önigazoló jellegét. Fiatal korában súlyos szénanátha gyötörte, s hogy csökkentse az orrnyalkahártya ingerlékenységét, gyógyszerész ismerőseitől vagy rokonaitól szerzett kokainnal ecsetelgette. Az antiallergiás hatás lassan szenvedéllyé vált. Az anyai ágon patikus família és orvos barátai hosszú ideig gyanútlanul látták el az egyre híresebb író, ezt a „csekélységet” indokoltnak és veszélytelennek vélték.³³ Feleségének feltűnt, hogy bár szeszes italt nem fogyasztott, mindig olyan volt, „mint aki egy kicsit mámoros”. Később talált rá a kis üvegre, amelyben a mérget rejtegette.

„Jéghideg, gyöngyvirágszagú, nyilálló. Mint a jégbehűtött pusztaság. – Hűt és fűt, Utána a világ: szegényház” – írta jegyzőkönyvbe narkomán élményeit, absztinenciás fogadalommal kiegészítve.

Nem tudni pontosan, mikor kezdődött a betegsége (daganat esetében ez amúgy is mindig kérdéses), de 1933 nyarán vette észre, hogy a bal alsó ínyén, a két hiányzó foga helyén szilvamag nagyságú, bíborvörös és érzékeny folt keletkezett. Fóbiája rögtön telibe talált, „rákom van”, közölte feleségével, aki nem először hallott már hipochondriás öndiagnózisokat. Kezdetben kamillával öblögette, de a biztonság kedvéért felkereste egyik fogorvos ismerősét. Aztán egy másikat. Jóváhagyták a kamillakúra folytatását, a folt már-már halványulni látszott. A fóbiás tipikus tulajdonsága, hogy szívesen kontrolláltatja a kórismét. Olykor többször is.

Az 1933-as év nyarán az Adria-parti Dubrovnik városában volt a PEN-kongresszus, földije, egykori iskolatársa és író barátja, a szeretett Szabadkán orvoskodó Munk Artúr hiába várta a magyar osztály elnökét, helyette a kitűnő kritikus, Schöpflin Aladár és a műfordító Radó Gyula képviselte színeinket. A költő és családja Tátraszéplakra utazott pihenni, hogy hazafelé végre útba ejthesse a Kosztolányi család ősi rezidenciáját, a felvidéki Nemeskosztolány községet. Tátraszéplakon is kivizsgálták, belgyógyászatiilag mindent rendben találtak. Ám a költő türelmetlenül sietett haza, életeleme volt az írás és az irodalom világa. Az ínyén keletkezett folt tovább kellemetlenkedett. Egyik orvos lápiszolást, a másik meleget ajánlott rá, a harmadik pedig a rágás irritálása elleni védekezést. A klinikusok is az

³³ Az Akadémiai Könyvtár Kézirattára őriz Kosztolányi betegségéhez kapcsolódó dokumentumokat, köztük orvosi leleteket, valamint kórházi jegyzeteket, továbbá fényképeket. Raktári számok: Ms 4634/28-46.; Ms 4620/124-143.

utóbbival értettek egyet. Hónapokig fogorvoshoz járt, egész alsó fogsorát „megpántolták” arannyal, hogy a hídnak a rágóterhelés elosztására minél több pillére legyen. Kezd rászokni a fájdalomcsillapítókra, majd felkereste a III. sz. Sebészeti Klinika igazgatóját, Ádám Lajos professzort, aki átmenetileg megnyugtatta a kétségbeesett költőt. Kosztolányiné könyve szerint Ádám professzor után „két hét múlva egy neves, fiatal szájsebészt kerestünk fel. Megnézi és műtétet ajánl. Erről viszont azt mondogatják, hogy szereti a gyökeres megoldásokat, mi tehát konzíliumot kérünk...” A fiatal stomatológus tanár, mint Salamon Henrik professzortól tudjuk,³⁴ Simon Béla volt, aki szintén a kebelbeliek közé tartozott. „Huszonöt éves barátság fűz hozzád – érvelt Kosztolányi –, elvárom tőled, mondd meg az igazat... Mi történhetik? Legfeljebb főbe lövöm magam...”

A konzílium valóban megtörtént, még 1933 karácsonya előtt, szinte feloldhatatlan dilemmával. Simon Béla radikális rezekciót javasolt, Ádám professzor viszont nem bízott a műtéti megoldásban. Simon tanár az aranyhidat mindenképp leszerelte, de a fájdalom nem csökkent. A költő utoljára egy bőrgyógyász tanárhoz fordult (szintén Salamon Henriktől tudjuk, mert Kosztolányiné nevet nem említ), Török Lajos professzor volt, a kor egyik legtapasztaltabb dermatológusa. „Kérem, én itt nemcsak hámphányt látok, hanem hámszaporulatot is. Tessék eljönni holnap a Poliklinikára, majd megnézzük.” A fenti sorokat is Kosztolányiné jegyezte le. Török professzor próbakimetszést javasolt, Simon Béla elvégezte, még 1933 karácsonya előtt. A szövettani vizsgálat egyértelműen bizonyította a nyálkahártyák egyik legrosszabb indulatú alakját. A fedődiagnózis viszont epulis lett, amit már korábban kigondoltak megnyugtatóására. A karácsonyt az unokaöcs Kosztolányi Árpádeknál, Ludaspusztán töltötték. A „bús férfi panaszai” gyűltek, de szaporodni látszott az „epulis” szövetállománya is.

1934 vízkereszt napján (amikor évente a francia követhez szoktak menni), január 6-án Ádám professzor elektrokauterrel kiégette a kóros szövetet, ami nem számított radikális megoldásnak. Nem nyúlt a regionális nyirokmirigyekhez, noha a metastázis már feltételezhető volt. Elfogadható magyarázat rá, hogy ekkor villant fel a rádiumkezelés első „reménysugara”. Akkora tekintélyek, mint Gösta Forssel, Knut Lindblom és Berven professzorok világra szóló eredményeket közöltek a Radiumhemmet rákgyógyító hatásáról. Berven tanár irányítása alatt Stockholmban működött a világ legnagyobb sugárterápiás laboratóriuma, biztató eredményeiről az 'Orvosképzés' 1935-ös évfolyama is beszámolt. Itt tanulta a rádium- és röntgenkezelés technikáját Kisfaludy Pál (1890–1956), a sugárártalom egyik hazai mártírja.

³⁴ Lásd: Salamon Henrik: Kosztolányi Dezső betegsége és halála. = Stomatológiai Közlöny, 1937. pp. 211–214.

Semmi csodáltnivaló azon, ha Ádám professzor, aki különben is rajongott Kosztolányiért, nem akarta metszésekkel „elcsúfítani” kedvenc költője arcát. Nem állt egyedül a sugárterápia túlbecsülésével, hogy sajnos annál fájóbb legyen a csalódás. A helyi érzéstelenítés olyan jól sikerült, hogy derűsen fogta fel az egészet. Dicsérte a tanár ügyességét és a műtősnő kecses bájait. Azzal búcsúzott, ha fáj, bevehet egy kevert port. „Levert volt, kapott egy kevert port” – írta később cédulára, amikor már szólni sem tudott, akár később óriási pályatársa: Babits Mihály. Harmadnapra mentőkocsival szállították vissza a Fasor Szanatóriumba. Rögtön ölő mérget követel, hogy ne kelljen tovább szenvednie. A tüneti kezeléstől lassan annyira csökkentek panaszai, hogy erdélyi felolvasó körútra vállalkozhatott. Még soha nem látta székely ősei szülőföldjét. Sebe azonban nem gyógyul, hazajövele után újabb műtét vált szükségessé. Most az érzéstelenítés kevésbé sikerült, vagy inkább a rezekció radikálisabb, mert Ádám professzor csontot is kauterizált. Kétségtelenül sebe ezúttal viszonylag szépen begyógyult. A részleges mandibula-rezekció április 17-én történt, az operáció mértéke és a daganat progressziója érthetővé teszi, hogy nem ment annyira fájdalommentesen. Az orvos, az író és a barát Munk Artúr túl szigorú, mikor a „nagy sebész súlyos tévedéseiről ír”, szerinte „radikális műtéttel megmenthette volna a költő életét, ha... kegyetlenül kiszedik a daganat szomszédságában ülő fertőzött mirigyeket. Kosztolányit, a költőt kímélték. Nem akarták elcsúfítani. Biztak a rádiumban... és ez lett a végzete.” Súlyos vád súlyos tévedést emlegetni. Több évtized telt el azóta, az orvostudományon belül a daganatkezelés is sokat fejlődött (kobaltágyú, citosztatikumok stb.), mégsem állítható biztosan, hogy ma bárki garantálhatná a maradéktalan gyógyulást.

Tény, hogy 1934 júniusának közepén állapota kielégítő, az orvosok egyöntetű tanácsára kiutaztak Stockholmba, az áttétek besugárzására. Berven tanár megvizsgálta a költőt, és elrendelte a rádiumkúrát. Ma már ellenőrizhetetlen, valóban a svéd fővárosban hallotta-e először odaadóan ápoló felesége a karcinóma kórismét. A németül kitűnően beszélő Berven tanár csak Kosztolányiné kifejezett kíváncsiságára nem mondta meg magyar páciensének a valódi diagnózist, mert Svédországban „ez a szokás”. A sugárkezelés befejezése után a magabiztos skandináv tanár „gyógyultan” küldte haza távolról jött kliensét, hogy szeptember végén négy-öt napra újra megismételhesse a rádiumkúrát. A sugár okozta seb most hamarabb gyógyul, hízik, de fizikuma egyre gyengül.

Sorra jelennek meg remekművei (az *'Esti Kornél'*, Lear király-fordítása, híres nagy versei közül a *'Marcus Aurelius'*, *'Hajnali részegség'*), majd a folyamat megnyugodni látszott, sőt 1935. augusztus 5. és 1936. április 30. között egy új szerelem lobbantotta lángra költői fantáziáját, mert testi vágyakról már aligha lehetett szó. A visegrádi újságíró-üdülőben

nyaralva ismerkedett meg Radákovich Máriával, akihez a *'Szeptemberi áhítat'* gyönyörű sorait írta:

„Mily pantheizmus játszik egyre vélem,
hogy századok emlékét visszaélem?”

– sóhajtotta a halálos beteg és halálosan szerelmes költő. Rövidesen rosszul lett, láz, hasfájás, tífusz gyanújával a Herzog-klinikára szállították, de szerencsére a súlyos diagnózis nem bizonyult valódinak. Viszont szinte szemmel láthatóan kezdtek nőni az áttétek következtében az áll alatti nyirokmirigyek. Az áldiagnózis: Pfeiffer-féle mirigykór, azt nézheti a lexikonokban, vagy a *'Larousse médicale'* lapjain. Elkezdődtek nyelési zavarai, röntgenkúra vált szükségessé. Tátraszéplakra utaztak, fel egészen Poprád-Felkáig. Egyre nyomasztóbb a hangulata, már alig hisz a gyógyulásban.

A karácsony estét otthon töltötte, de másnap családjá nélkül leutazott a Bácskába édesanyjához és öccséhez. Szilveszterre visszajött, egyre deprimáltabb hangulatban. 1936 vízkeresztjén orvoshoz fordultak, február 5-én ismét Stockholmba mentek. Eredeti terv szerint pár napra, de közel egy hónapig kényszerültek maradni. A svéd fővárosból még azt írja Radákovich Máriának: „javul állapotom, kijárok, s reménykedem is. Berven tanár bízik fülgyógyulásomban. Jégszekerény ez a Skandinávia... én azonban hiszek az életben...” Akkor még nem sejtette, hogy ez az utolsó levele Máriához. És az utolsó esztendeje az életben.

Március elején Berlingen keresztül jöttek haza. A svéd tanár ellátta gyógyszerekkel, morfínnal is. A német fővárosban a Collegium Hungaricum biztosított neki két napra otthont. Láza magasra szökött. Szerencsére akadt két magyar orvos, nagy nehezen sikerült utazóképes állapotba segíteni. Menekültek az 1936-os Berlin fagyos légköréből.

Mit írt a svédekről?

„Hallgatnak ők is, én is hallgatok,
de csöndjeink nem érnek össze végül,
mivelhogy én magyarul hallgatok,
s ők svédül.”

A március első hetében hazajött Kosztolányi mindössze fél napig bírta otthon, orvosi kezelés nélkül. Előbb a Városmajor utcai János Szanatóriumba, majd a Szent János Kórház B-pavilonjába vitték. Mindennapos látogatói: Karinthy, Babits, Márai Sándor és Ascher Oszkár.

Március 28-án Márai ajánlására egy fiatal sebész, a Manninger-tanítvány Hauber László főorvos megpróbálta a lehetetlent: eltávolítani a nyirokmirigyeket. A műtétet három szakaszban végezte. Eltávolította előbb a daganatcsomó felét, sikerrel. A másodiknál teljesen kiirtotta a kóros képződményt, a harmadik beavatkozásnál már nem talált daganatgyanús szövetet. Ezután biztató javulás következett, haza is mehetett. A lábadozás nem sokáig tartott, jelentkeztek a sugárkezelés utóhatásai: nekrozisok, szövetleválások, s a szervezet védekező apparátusának súlyos károsodása. Augusztusban ismét a Szent János Kórház szomorú lakója. Ekkor látogatta meg a neves francia orvosíró, Georges Duhamel, aki elsősorban Kosztolányi révén lett a magyar irodalom nagy tisztelője. Az orvos megrázóan búcsúzik íróársától, tisztában van a prognózissal.

Augusztus 9-én drámai fordulatként gégevizényő lépett fel, az inspekciós orvos csak gyors légecsömszéssel tudta elhárítani a megfulladás veszélyét. Nyelni nem tud, orrszondán keresztül táplálják, Katzenstein-féle csepegőklizmával pótolják a folyadékot, amelynek még a nevétől is irtózik. Színe egyre szürkébb, a vérszegénység ellen, s a védekezőképesség fokozására többszöri vérátömlesztést kap. A tracheotómia után papírszeletkére írva érintkezik a külvilággal. „Tedd, hogy éljek” – könyörgött kétségbeesetten Hauber főorvosnak. Néha még humora is felcsillan: „Lázálmaimban ön kínai volt. Beszéltem erről önnek? 400 féle kínai nyelv van.”

Ahogy a *'Februári óda'* megrázó soraiban írta:

„Kések között, a végzet a vállamon,
téged dalollok, még nyomorékul is,
száj nélkül is, szájamban sebbel,
emberi nagyság.”

Ascher Oszkár volt utolsó óráinak a tolmácsoló tanúja.³⁵ Angyali kedélye még ebben a pokoli kínban sem hagyta el. „Mehr Luft” írta Goethe sokat idézett „Mehr Licht” kívánságára utalva, mert ő is tudott „utolsó szavakat komponálni”. A krónikus szepszisből süllyedésszerű tüdőgyulladás alakult ki, láza alig csillapítható. A morfínnal sem „takarékoskodnak”, de minden hiába. „Édes professzor meghalok, meghalok talán én is”, jegyezte vizit előtt egy cetlire. Az exitus november 3-án következett be, 11 óra 6 perckor. Életének ötvenegyedik évében.

³⁵ Ascher Oszkár: Az utolsó szavak. [Kosztolányi Dezső halálára]. = Nyugat 29 (1936) Vol. II. No. 12. pp. 444–449.; Ascher Oszkár: Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai. = Az Est 27 (1936) No. 253. p. 9.

Az esztétizálás az irodalomtörténész tiszte. Ám szenvedéseiből kitetszik, hogy még a halálban is Babits Mihálynak volt méltó társa ez a hozzánk oly közel vibráló költői tünemény, akinek életműve nélkül szegényebb lenne irodalmunk. Csehov, Csáth Géza és Ferenczi Sándor legjobb értői közül való, nem kis dicséretére egy nagy költőnek.

Forrásmunkák:

Kosztolányi Dezső: Levelek, naplók. Egybegyűjt., sajtó alá rend., jegyz.: Réz Pál. Bp., 1996.
Osiris. 1129, [3] p. (Osiris klasszikusok)

Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke. Szerk.:
Arany Zsuzsanna. 1–2. köt. Bp., 2008–2009. Ráció. 268, 287 p.

Kosztolányi Dezső betegségről szóló szakirodalmi forrásokból:

Török Sophie: Harc a félelemmel. [Kosztolányi Dezső halálára]. = Nyugat 29 (1936) Vol. II.
No. 12. pp. 432–437.

Ascher Oszkár: Az utolsó szavak. [Kosztolányi Dezső halálára]. = Nyugat 29 (1936) Vol. II.
No. 12. pp. 444–449.

Ascher Oszkár: Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai. = Az Est 27 (1936) No. 253. p. 9.

Kosztolányi Dezső meghalt. Betegségének drámai története. = Pesti Napló 87 (1936) No. 252.
pp. 9–10.; ua.: Ellenzék [Kolozsvár] 57 (1936) No. 261. p. 2.

Kosztolányi Dezső meghalt. Élete, nagy betegsége és halála. = Magyarország 43 (1936) No.
252. p. 5.

Munk Artur: A beteg Kosztolányi. = Kalangya 6 (1937) No. 5–6. pp. 193–200.

Salamon Henrik: Kosztolányi Dezső betegsége és halála. = Stomatológiai Közlöny, 1937. pp.
211–214.

Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső. Bp., 1938. Révai. 363 p., 15 t. (Reprint kiadása:
Bp., 2004)

Munk Artúr: Köszönöm addig is... Egy orvos életregénye. 2. kiad. Novi Sad, 1956.
Testvériség-Egység Kiadó. 448 p.

- Illyés Gyula: *Ingyen lakoma. Tanulmányok, vallomások.* 1–2. köt. Bp., 1964. Szépirodalmi Kiadó. 431, 423 p.
- Rónay László: *Kosztolányi Dezső.* Bp., 1977. Gondolat. 305 p., 16 t. (Nagy magyar írók)
- Sáfrán Györgyi: *Kosztolányi Dezső hagyatéka. Kosztolányiné Harnos Ilona hagyatéka. Hitel Dénes Kosztolányi-gyűjtemény.* Bp., 1978. MTAK. 177 p., [10] t. (Az MTA Könyvtára Kézirattárának katalógusai 11.) – *Online:* <http://real-eod.mtak.hu/93/>
- Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi.* Bp., 1979. Akadémiai Kiadó. 607 p. (Irodalomtörténeti könyvtár 34.)
- Gyenes György: *Kosztolányi sugárkezelése Stockholmban.* = *Orvosi Hetilap* 127 (1986) No. 48. pp. 2949–2951.
- Tarpataky Éva – Vértes László: *Kosztolányi Dezső – dohányzás – rák.* = *Egészségnevelés* 35 (1994) Suppl. pp. 36–39.
- Gyenes György: *Kosztolányi és Babits sugárkezelése. Szépirodalmi, életrajzi és egyéb emlékek.* = *Magyar Tudomány* 43 (1998) No. 11. pp. 1354–1366.
- Arany Zsuzsanna: *Seneca halála. Kosztolányi beszélgetőlapjainak kiadásáról.* *Erdélyi Múzeum* 71 (2009) No. 1–2. pp. 59–67.
- Hajnali részegség. In *memoriam Kosztolányi Dezső.* Vál., szerk., összeáll.: Réz Pál. Bp., 2009. Nap. 398 p., [8] t. (In memoriam)
- Arany Zsuzsanna: *A boldogság ünnepe. A Hajnali részegségtől a kórházi beszélgetőlapokig.* In: Fűzfa Balázs (szerk.): *Hajnali részegség. Az Újvidéken, 2010. április 23–25-én rendezett Hajnali részegség-konferencia szerkesztett és bővített anyaga.* Szombathely, 2010. Savaria University Press. pp. 24–35. (A tizenkét legszebb magyar vers 6.)
- Arany Zsuzsanna (szerk.): *„most elmondom mint veszttem el”. Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai.* Pozsony, 2010. Kalligram Kiadó. 608 p. (Kosztolányi Dezső összes művei 1.) – *Elsőként közli a kéziratban fennmaradt beszélgetőlapokat, melyeket a szerző élete végén, a hangját elvevő gégemetszést követően, kórházi ágyán vetett papírra. A kötet közöl egyéb dokumentumokat is. köztük kórlapokat.*

Lásd még:

<http://kosztolanyioldal.hu/kosztolanyi-dezso-betegsegenek-es-halalanak-dokumentumai>

Ezen belül:

„Csak hús vagyok”. *Kosztolányi a boncasztalon.* Összeállította: Arany Zsuzsanna.

<http://kosztolanyioldal.hu/%E2%80%9Ecsak-h%C3%BAs-vagyok%E2%80%9D-kosztol%C3%A1nyi-boncasztalon>

Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső. Pozsony, 2010. Kalligram. 588 p. (Szegedy-Maszák Mihály válogatott munkái)

Arany Zsuzsanna – Gulyás Gabriella: Újabb dokumentumok Kosztolányi betegségéről és haláláról. = Mediart 30 (2012) No. 1. pp. 14–19.